

Alleen Samen

Een onderzoek naar hoe ecclesiologische participatie de zondagsdienst kan verrijken in de Kerk van de Nazarener Zaanstad

Esther Markusse

Opleiding HBO Theologie aan de Christelijke Hogeschool Ede

In opdracht van de Kerk van de Nazarener Zaanstad, Wilma Holleman

Begeleider: J.M. Abrahamse

Eerste beoordelaar: J. van der Plas

Datum: 26-05-2021

Colofon

Afstudeeronderzoek

Alleen Samen - Hoe ecclesiologische participatie de zondagsdienst kan verrijken.

Auteur

E.V. Markusse 160295

Opdrachtgever

W. Holleman - Predikante Kerk van de Nazarener Zaanstad

Opleiding

HBO Theologie aan de Christelijke Hogeschool Ede

Afstudeerbegeleider

J.M. Abrahamse

Eerste beoordelaar

J. van der Plas

Tweede beoordelaar

T. van de Lagemaat

Voorwoord

Voor u ligt het afstudeeronderzoek 'alleen samen'. Een onderzoek naar hoe het concept van ecclesiologische participatie de zondagdiensten in de Kerk van de Nazarener Zaanstad kan verrijken. Het onderzoek richt zich op de verbinding van de triniteit, hoe de kerk in die verbinding is opgenomen en hoe mensen met elkaar ook een diepe verbinding kunnen ervaren. Dit is een onderwerp geworden dat mij persoonlijk ook erg heeft geraakt en dat mij (meer) heeft doen beseffen dat het ontzettend bijzonder is om een diepe verbinding met God en met gemeenteleden te kunnen ervaren. Juist in deze turbulente tijd is het van belang om de vraag hoe we kerk zijn te stellen en te onderzoeken. Dit onderzoek geeft daar ook noodzaak aan.

Het onderzoek is een afstudeeronderzoek vanuit de opleiding theologie aan de Christelijke Hogeschool Ede, in opdracht van de Kerk van de Nazarener Zaanstad. Vanzelfsprekend was het schrijven van dit onderzoek in deze turbulente tijden niet gemakkelijk en daarom ben ik ook meer dan trots dat het voltooid is.

Mijn dank gaat uit naar Wilma en Antonie Holleman, dat ze mij het vertrouwen hebben gegeven een onderzoek te doen naar de vraag die speelde in hun gemeente. Mijn dank gaat ook uit naar mijn begeleider van de CHE, Jan Martijn Abrahamse. Bedankt voor het begeleiden, meedenken, het stellen van kritische vragen en het uitdagen van mij. Marcel, liefde van mijn leven, bedankt voor het aanhoren van mijn verhalen over dit onderzoek en het in gesprek gaan met mij over wat dit onderwerp betekent in onze levens. Bovenal dank ik God voor het wonder van 'communion'.

Ten slotte, ik bid de gemeente in Zaanstad toe dat dit onderzoek eraan bijdraagt dat jullie je mogen verdiepen in jullie relatie met onze drie-enige God en met elkaar.

Esther Markusse

Amersfoort, april 2021

Inhoudsopgave

Colofon	1
Voorwoord	2
Hoofdstuk 1: inleiding	6
1.1 Aanleiding en achtergrond	6
1.2 Probleemstelling	6
1.3 Vraagstelling:	7
1.4 Doelstelling en product	7
1.5 Belangrijke begrippen:	8
1.6 Leeswijzer:	8
Hoofdstuk 2: Context van de Kerk van de Nazarener Zaanstad	9
2.1 Inleiding	9
2.2 Kerk van de Nazarener	9
2.3 Kerk van de Nazarener Zaanstad	9
2.4 Functioneren	10
2.5 Samenstelling	11
2.6 Conclusie	11
Hoofdstuk 3: Literatuuronderzoek	12
3.1 Ecclesiologische participatie volgens Miroslav Volf en Thomas Noble	12
3.1.1 Inleiding	12
3.1.2 Miroslav Volf	12
3.1.3 Thomas Noble	15
3.1.4 Conclusie	17
3.2 Ecclesiologische participerende liturgie	18
3.2.1 Inleiding	18
3.2.2 Protestantse en evangelische liturgie	18
3.2.3 Wesleyaanse liturgie	19
3.2.4 Conclusie	21
Hoofdstuk 4: Kwalitatief onderzoek	22
4.1 Onderzoeksmethode: observaties	22
4.2 Resultaten en conclusies observaties	22
4.3 Onderzoeksmethode: interviews	23
4.4 Resultaten interviews	24
4.4.1 Voorgangers	24
4.4.1.1 Inleiding	24
4.4.1.2 Visie over de diensten/gemeente zijn	25

4.4.1.3 Ontmoeting tussen gemeenteleden vormgegeven:	26
4.4.1.4 Ontmoetingen met God vormgegeven:	27
4.4.1.5 Overig	28
4.4.1.6 Samenvatting	28
4.4.2 Uitvoerende en meedenkende van de diensten	29
4.4.2.1 Inleiding:	29
4.4.2.2 Visie over de diensten	30
4.4.2.3 Visie eigen taak	31
4.4.2.4 Bijdrage aan ontmoeting:	32
4.4.2.5 Uitdragen van de taak	32
4.4.2.6 Overig	33
4.4.2.7 Samenvatting:	33
4.4.3 Gemeenteleden	34
4.4.3.1 Inleiding:	34
4.4.3.2 Ervaringen met ontmoeting met gemeenteleden en met God.	35
4.4.3.3 Wat de gemeenteleden nodig hebben qua ontmoeting met andere gemeenteleden en met God	36
4.4.3.4 Visie op de zondagdiensten	37
4.4.3.5 Overig:	38
4.4.3.6 Samenvatting:	38
4.4.4 Conclusies interviews	39
4.5 Conclusies kwalitatief onderzoek verbinden aan de literatuur	40
Hoofdstuk 5: Conclusies en product	42
5.1 Inleiding	42
5.2 Beantwoording deelvragen	42
5.3 Beantwoording hoofdvraag en aanbevelingen	43
5.4 Verdere aanbevelingen	44
5.5 Product	45
5.6 Discussie	45
Bibliografie	46
Bijlagen	47
Bijlage 1: Observatielijst	47
Bijlage 2: Observatieverslag:	48
Bijlage 3: Introductiebrief voor de interviews	51
Bijlage 4: Interview Protocollen	52
Bijlage 5: Citaten 'overig'	55

Hoofdstuk 1: inleiding

1.1 Aanleiding en achtergrond

In gesprek over mijn afstuderen met de landelijke leider van de Kerk van de Nazarener (KvdN) Nederland vertelde hij dat in zijn eigen gemeente, waar hij samen met zijn vrouw predikant is, een vraagstuk bestond wat aandacht verdiende. Hij noemde dat er een vraag ligt op het vlak van participeren van de gemeenteleden in het kerk zijn en hoe dit invulling te geven in de zondagdiensten. De visie van het predikantenpaar is om als gemeente samen te participeren en daarin gericht te zijn op God en op elkaar. Echter, in de ogen van het predikantenpaar Holleman lijkt de gemeente vooral gericht te zijn op het 'consumeren'. Zij ervaren het als een uitdaging om de gemeente op een aansluitende manier te leiden in participatie. De zondagdiensten staan in deze gemeente centraal en zijn een hoogtepunt. Met consumeren bedoelt het predikantenpaar dat de gemeente ervan houdt om elke zondag naar de kerk te gaan, liederen te zingen, te luisteren naar een preek, maar in de diensten en door de week is er nauwelijks verbondenheid met elkaar. Mensen spreken elkaar nauwelijks gedurende de week, en in de diensten komt de participatie niet goed uit de verf. Het gaat dan niet gelijk om of er genoeg mensen zijn voor het uitvoeren van verschillende taken, want die mensen zijn er wel. Het gaat om het samen beleven van het kerk-zijn en daarbij samengroeien richting Christus, prioriteit geven aan de Bijbel, en ook op individuele basis bezig zijn met het geloof in het dagelijks leven om dit uiteindelijk weer te delen met de gemeente. Het predikantenpaar miste een handreiking om vorm te geven aan de zondagdiensten vanuit het theologisch kader van participatie, en tegelijkertijd aan te sluiten bij de wensen en behoeften van de gemeente zelf, om zodoende participatie te bevorderen vanuit de diensten in heel het gemeenteleven. Het hele gemeenteleven gaat om zowel de diensten als activiteiten buiten de diensten om. Het gaat daarbij om betrokkenheid op elkaar, individueel en samen het geloof uitleven en groeien in en met Christus.

Het is opvallend dat in deze tijd van het COVID-19 virus, deze vraag nog vele malen relevanter is geworden. Kerken overal ter wereld zijn op zoek naar manieren om met elkaar verbonden te kunnen zijn en om met elkaar te kunnen participeren. Vele kerken streamen online diensten, maar ervaren daarbij ook de moeilijkheden van het niet in levende-lijve verbonden met elkaar zijn. Het onderzoek zal dus ook ingebed zijn in deze context.

1.2 Probleemstelling

De voorgangers van de Kerk van de Nazarener in Zaanstad kunnen geen passende liturgie vormen die participatie bevordert en die daarbij aansluit bij de wensen van de gemeenteleden. De Kerk van de Nazarener heeft een bijzondere bestuursvorm, waarin de kerk niet zuiver episcopaal is, en ook niet volledig congregationalistisch. Dit werkt ook door in de participatie van de dienst in de kerk. Waarin zowel leken als geestelijken een rol hebben (Handboek Kerk van de Nazarener 2017-2021, 2018, p. 10). Daarbij is het echter zo dat de kerntaken (én daarbij dus de eindverantwoordelijkheid) van een predikant zijn om o.a. te bidden en het Woord te prediken, en mensen te leiden op weg in heiliging (Handboek Kerk van de Nazarener 2017-2021, 2018, p. 173). Hierin is dus duidelijk een schuring voelbaar waarin leken ook een rol, maar ook zeggenschap hebben in de zondagdiensten. Nu is het dus zo dat de voorgangers ervaren dat de gemeente in de zondagdiensten consumeert. Dit is niet te zien in de hoeveelheid vrijwilligers, want die zijn er genoeg op de zondagochtend. Het consumeren is echter zichtbaar, volgens de voorgangers, op het vlak van gemeenschap-zijn in Christus. Echter, de

theologische visie van de voorgangers op de zondagdiensten is om als gemeente samen gericht te zijn op God en elkaar, daarin te luisteren en te reageren op God en elkaar, of te wel participeren en niet consumeren.

1.3 Vraagstelling:

Naar aanleiding van de genoemde aanleiding en probleemstelling heb ik de volgende hoofdvraag voor het onderzoek opgesteld die ik aan het eind van het onderzoek zal beantwoorden:

Hoe kan de Kerk van de Nazarener Zaanstad de diensten invullen vanuit ecclesiologische participatie zodat de diensten verrijkt worden?

Om de hoofdvraag goed te kunnen beantwoorden heb ik de volgende deelvragen opgesteld:

1. Hoe komt op dit moment ecclesiologische participatie tot uiting in de zondagsdienst en buiten de zondagsdienst?
2. Welke inzichten bieden de theologen Miroslav Volf en Thomas Nobel over ecclesiologische participatie?
3. Hoe kan de (Wesleyaanse) liturgie verrijkt worden door ecclesiologische participatie?
4. Welke onderdelen van het kerk zijn helpen de KvdN Zaanstad om God en elkaar te ontmoeten?

1.4 Doelstelling en product

Door middel van literatuuronderzoek en kwalitatief onderzoek naar de behoeftes van de gemeente zal ik komen tot een product. Het resultaat uit dit onderzoek zal er aan bijdrage dat de voorgangers en de betrokkenen van de uitvoering van de dienst met elkaar in gesprek gaan over hoe precies invulling te geven aan participatie met elkaar in de zondagsdiensten, vanuit een theologisch kader. Het is verder aan de voorgangers om samen met de betrokkenen van de diensten hier invulling aan te geven in de praktijk van de zondagdiensten. Het doel van dit onderzoek is dus niet een kant en klaar 'pakket' afleveren wat gekopieerd en geplakt kan worden in de praktijk. Dat vraagt dit onderwerp van participatie niet. Het vraagt wel een onderzoek en daarbij een uitkomst waarmee de gemeente en voorgangers zelf verder mee kunnen gaan en met elkaar 'participatie' kunnen invullen. Ik zal daarbij wel een aantal aanbevelingen doen over de invulling van de diensten.

Doelstelling voor de voorgangers:

Met het product zal ik de voorgangers iets in handen geven waarmee zij in gesprek kunnen gaan met gemeente en de betrokkenen van de dienst om zodoende tot een juiste theologische uitvoering te komen van de liturgie en de liturgische handelingen. Het moet daarbij aansluiten bij de theologie van de kerk van de Nazarener.

Doelstelling voor de gemeente:

Het product moet bij de gemeenteleden (h)erkenning doen ervaren. Daarnaast moet de implementatie ervan bijdragen aan de bevordering van participatie met God en met anderen, waardoor het gemeentelven verdiept zal worden.

Aan het eind van dit afstudeeronderzoek krijgen de voorgangers (opdrachtgevers) een zogenaamde 'white-paper' in hun handen, hiermee kunnen ze in gesprek gaan met de gemeenteleden over de praktijk van de liturgie. Een white-paper is hier een document dat in een toegankelijke vorm theologische uitleg biedt over het onderwerp ecclesiologische participatie. Het zal nieuwe inzichten

bevatten waardoor er een nieuw licht geworpen wordt op ecclesiologische participatie in de context van de KvdN Zaanstad. Daarbij zal ik ook aanbevelingen doen over de invulling van de diensten, waarin ik de literatuur en de interviews meeneem.

1.5 Belangrijke begrippen:

Ecclesiologische participatie:

Participatie is een omvangrijk begrip. Met participatie bedoel ik in dit onderzoek ecclesiologische participatie, of te wel kerkelijke participatie. Het omvat de geestelijke verbinding van zowel gemeente als individuen met God en elkaar. En het omvat ook andere vormen van verbinding die te maken hebben of die ontstaan specifiek door het feit dat mensen gemeente zijn met elkaar. Deze term gebruik ik vanuit het licht wat Miroslav Volf erop werpt in zijn boek *After Our Likeness* (1998): ecclesiologische participatie aan de hand van de relatie van de triniteit met elkaar, en hoe een christen daaraan kan deelnemen.

Liturgie:

De liturgie is de invulling van de zondagdiensten, waar het om een dienst van God aan mensen gaat, en ook de dienst van mensen die God aanroept. Het is een dubbele beweging tussen God en mensen. Liturgie is daarbij een middel, om de samenkomst tot zijn recht te laten komen. (Barnard, 2018, pp. 19,21). Ik gebruik ook de volgende werkdefinitie die Van de Poll ook gebruikt in zijn boek *Samen in de naam van Jezus*, (2009): 'Liturgie is de ordening en de vormgeving van de samenkomst en het leidinggeven daarvan, en als zodanig uitdrukking van het geloof van de gemeenschap' (Van de Poll, 2009, p. 19).

Uitvoerenden:

Mensen die een taak hebben in de uitvoering van de dienst. Voor dit onderzoek zijn dat de muzikanten en de technici.

Gemeenteleden:

Mensen die lid zijn en/of regelmatig de diensten bezoeken (wanneer dat volgens de coronamaatregelen mogelijk was).

1.6 Leeswijzer:

Hoofdstuk 1 geeft een overzicht van hoe het onderzoek is aangepakt en welke keuzes er zijn gemaakt in de onderzoeksmethodiek.

Hoofdstuk 2 geeft een overzicht van (de context van) de gemeente en geeft daarmee deels antwoord op deelvraag 1.

In hoofdstuk 3 is de literatuurstudie gepresenteerd aan de hand van twee onderwerpen. Ten eerste over wat ecclesiologische participatie nu precies inhoudt volgens twee theologen; Miroslav Volf en Thomas Noble. Ten tweede over liturgie en ook specifiek over Wesleyaanse liturgie. In dit hoofdstuk wordt er antwoord gegeven op deelvraag 2 en 3.

Hoofdstuk 4 geeft een overzicht van de resultaten van de observaties en de interviews. Daarmee wordt er antwoord gegeven op een deel van deelvraag 1 en op deelvraag 4.

Hoofdstuk 5 weergeeft de conclusies en aanbevelingen.

Hoofdstuk 2: Context van de Kerk van de Nazarener Zaanstad

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal ik de context van de Kerk van de Nazarener Zaanstad weergeven: waar zij vandaan komt, wie zij is, wat haar visie is en hoe ze over het algemeen functioneert. Door dit te doen zal ik deels antwoord geven deelvraag 1: 'Hoe komt 'op dit moment' ecclesiologische participatie tot uiting?'. Een ander deel van deze deelvraag is te lezen in het hoofdstuk 4 over praktijkonderzoek waarin ik onder andere een observatieonderzoek heb gedaan.

Ter beantwoording van deze deelvraag heb ik de beschikbare informatie op de website van de KvdN Nederland en de KvdN Zaanstad onderzocht. Ook heb ik hiervoor gesprekken gevoerd met de voorgangers over het reilen en zeilen binnen de gemeente.

2.2 Kerk van de Nazarener

De kerk van de Nazarener is ontstaan uit een samenvoeging van verschillende kerken en groepen die zich op hetzelfde richtten, namelijk de levensheiliging en het praktisch willen maken hiervan. In 1908 is de kerk officieel begonnen. In Nederland is de kerk opgericht in het jaar 1966. Zij bestaat hier uit 16 kerkgemeenschappen. Elke gemeenschap heeft zijn eigen kenmerken en eigen cultuur. Samen vormen zij een (overkoepelend) kerkgemeenschap omdat ze diep doordrongen zijn van het feit dat God in Christus zich openbaarde als relationele God van Liefde. De Kerk van de Nazarener is een Wesleyaanse-Evangelische kerk en daarmee een heiligingskerk¹. Ze geloven dat God ieder mens individueel roept om een heilig leven te leiden. Dit gebeurt doordat de Geest van God het hart van de mensen reinigt van de zonde en het vult met Zijn liefde voor God en voor de medemensen. Ook gelooft de Kerk van de Nazarener in volkomen heiligmaking². De KvdN is ook een zendingskerk. Ze gelooft dat God de mensen opdraagt om betrokken te zijn op elkaar en elkaar liefde te tonen. Woord en daad horen bij elkaar, hiermee willen ze ook een holistische kerk zijn³.

2.3 Kerk van de Nazarener Zaanstad

De Kerk van de Nazarener in Zaanstad wil een gemeente zijn die bestaat uit zogeheten 'netwerkgroepen'. Dit zijn groepen van mensen die bij elkaar in de buurt wonen en met elkaar 'gemeente aan huis' kunnen zijn, door verbondenheid, zorg voor elkaar, en het zichtbaar maken van Jezus Christus in de stad. De visie van de kerk staat afgedrukt op een banner op het podium, 'Samen getuigen van Jezus Christus'.

Verder hebben ze drie punten die van belang zijn op de zondagmorgen, zoals vermeld staat op hun website⁴.

1. Verscheidenheid. De diensten geven uitdrukking aan de veelkleurigheid van verschillende generaties en culturen, en maken ruimte voor verscheidenheid van de Bijbelse getuigenis en de veelzijdigheid van de Christelijke traditie.
2. Getuigen. De diensten getuigen van het Christelijk geloof naar een breed publiek van randkerkelijke en jonggelovigen met als doel dat zij dichter tot Jezus komen, en een Christelijke identiteit aannemen.

¹ <https://kvdnzaanstad.nl/over-ons/wat-we-geloven/>

² <https://www.kvdn.nl/over-ons/wij-geloven> (punt 10)

³ <https://www.kvdn.nl/over-ons/waar-wij-voor-staan>

⁴ <https://kvdnzaanstad.nl/over-ons/de-kerk-in-zaanstad/>

3. Eigentijds. In de diensten wordt op eigentijdse manier gecommuniceerd door middel van muziek, zang, creatieve audiovisuele invullingen en gesproken woord. Door streaming en social media is de kerk sterk aanwezig op het internet.

De diensten staan centraal rondom het Woord. Dit is voor de voorgangers van groot belang. Alles moet hierop aansluiten. De kerk is voor hen een gemeenschap van mensen die niet alleen elkaar tot steun zijn, maar ook een die anderen buiten de gemeente zal helpen in naam van Jezus. De kracht van de kerk zijn volgens de voorgangers de mensen die steeds weer door God veranderd en gevormd worden en niet zo zeer de programma's en activiteiten op zich zelf⁵.

2.4 Functioneren

Naast de netwerkgroepen, die ik hierboven noemde, zijn er ook nog andere ontmoetingsmogelijkheden buiten de zondagdienst. Er is een aanbod van verschillende onderwijsprogramma's met verschillende thema's. Zo is er bijvoorbeeld voor de senioren speciale seniorenmiddagen en voor de jongeren zijn er jongerenavonden.

De sfeer in de diensten ziet er sinds maart 2020 erg anders uit dan vóór die tijd. Voor maart 2020 werden de diensten goed bezocht, het was het hoogtepunt van het kerk-zijn met elkaar. De gemeente hield ervan om met elkaar te zingen, dit was te zien aan de lange liederen en een goede band die op het podium stond. De voorgangers deelden de mededelingen en verkondigden het Woord.

Na de diensten was er een groep die bleef koffiedrinken, nieuwe mensen bleven echter meestal langs de zijkant staan en vonden moeilijker contact. De koffieruimte is eigenlijk te klein voor een gemeente van 200 leden. Na maart 2020, werden de diensten via het YouTube-kanaal van de gemeente uitgezonden. In de rest van het jaar 2020 zijn er afwisselend periodes geweest waarin er kleine groepen gemeenteleden in de zaal konden zitten en periodes waarin dat niet kon.

Bestuurlijk gezien heeft de Kerk van de Nazarener een bijzondere bestuursvorm, waarin de kerk niet zuiver episcopaal is, en ook niet volledig congregationalistisch. Dit werkt ook door in de participatie van de dienst, maar ook in de visie en missie van de kerk. Waarin zowel leken als geestelijken een rol hebben (Handboek Kerk van de Nazarener 2017-2021, 2018, p. 10). Daarbij is het echter zo dat de kerntaken (én daarbij dus de eindverantwoordelijkheid) van een predikant zijn om o.a. te bidden, en het Woord te prediken, en mensen te leiden op weg in heiliging (Handboek Kerk van de Nazarener 2017-2021, 2018, p. 173). In de kerk in Zaanstad, is het zo dat de voorgangers over het algemeen zelf de prediking verzorgen, het gebed leiden, en de welkomstwoorden delen. Verder bestaat er een muziketeam dat uit gemeenteleden bestaat, onder leiding van een muzikaleider. Daarnaast zijn er nog vele andere 'vrijwilligers' die een praktische taak hebben in en rondom de dienst zoals het bedienen van de beamer of het filmen van de diensten. Ook zijn er verschillende 'vrijwilligers' die het kinderprogramma leiden.

De kerkenraad, samen met de voorgangers, maken de visie. Over het algemeen worden besluiten in de kerkenraad gemaakt. Vaak zijn het wel de voorgangers die vervolgens een besluit meedelen aan de gemeente, waardoor, volgens de voorgangers, de indruk ontstaat dat zij alleen de besluiten maken.

⁵ <https://kvdnzaanstad.nl/over-ons/voorgangers/>

2.5 Samenstelling

Er zijn 210 leden ingeschreven. De gemiddelde leeftijd de leden is 52 jaar. De meeste leden wonen in of in de nabije omgeving van Zaanstad.

Over het algemeen hebben mensen een MBO /praktische opleiding. Veel gemeenteleden beoefenen praktische beroepen zoals in de gezondheidszorg, het onderwijs, de dienstverlening of op technisch vlak. Onder de jongvolwassenen (onder 40 jaar) zijn er relatief gezien meer mensen die een HBO of universitaire opleiding hebben gedaan.

2.6 Conclusie

De kerk van de Nazarener is in zijn oorsprong een kerk die verbonden is door de vele gemeenten die zij heeft landelijk en wereldwijd. Er is dus een 'natuurlijke' verbinding tussen verschillende gemeenten van de Kerk van de Nazarener en een kernverlangen om zendingsgericht te zijn. Daarnaast is de kerk een heiligingskerk, en wil zij veel ruimte voor de Geest geven om te werken in de levens van mensen. De kerk in Zaanstad wil graag door netwerkgroepen functioneren. De visie van de gemeente is om 'Samen te getuigen van Jezus Christus'. Het 'samen' aspect is dus erg van belang voor deze gemeente, en vormt de kern van haar visie. Uit verder onderzoek zal moeten blijken of dit ook daadwerkelijk zo ervaren wordt.

De diensten worden voornamelijk vormgegeven door de voorgangers, daarnaast zijn het de muzikaleiders die de liederen uitkiezen. Buiten de diensten om zijn er de netwerkgroepen en de verschillende onderwijsprogramma's. Uit nader onderzoek zal moeten blijken of deze ook hun doel behalen.

Voor de relevantie van het onderzoek is het ook van belang om het opleidingsniveau van de gemeente mee te nemen.

Hoofdstuk 3: Literatuuronderzoek

3.1 Ecclesiologische participatie volgens Miroslav Volf en Thomas Noble

3.1.1 Inleiding

In deze paragraaf zal ik mijn literatuurstudie presenteren die ik heb gedaan naar ecclesiologische participatie vanuit de gedachten van Miroslav Volf en Thomas Noble. Volf geeft in zijn boek *After Our Likeness* (1998) een uitgebreid antwoord op de vraag naar ecclesiologische participatie. Noble, als Nazarener Theoloog, werpt in zijn boek, *Holy Trinity, Holy People* (2013), licht op het onderwerp vanuit Wesleyaanse theologie. In wat volgt zal ik eerst Volf uitwerken en daarna Noble om antwoorden te geven op de volgende vragen betreffende ecclesiologische participatie: ‘wat is het?’, ‘hoe ziet het eruit?’, en ‘hoe kan het vorm krijgen?’ Wat betekent het nu precies voor individu en God? En voor kerk als gemeenschap en God? Na de vraag wat ecclesiologische participatie is, zal ik mij in het volgende hoofdstuk vooral richten op de vraag hoe het vorm krijgt in combinatie met liturgie, en de samenkomst van de zondag.

3.1.2 Miroslav Volf

Miroslav Volf werpt licht op participatie vanuit de triniteit. Het in ‘communion’ zijn van de drie-eenheid, is iets wat personen ook kunnen hebben met de triniteit, en onderling met elkaar. De kerk speelt daarin een basis. De kerk is namelijk dé plek waar men ‘communion’ met elkaar begint en waar het is.

Om ecclesiologische participatie te onderzoeken, is het eerst van belang om te weten hoe Volf naar de kerk kijkt omdat daar het fundament ligt voor ecclesiologische participatie. Volf bekijkt de kerk eschatologisch. Hij zegt: ‘De future of the church in God’s new creation is the mutual personal indwelling of the triune God and of his glorified people, as becomes clear from the description of the new Jerusalem in the Apocalypse of John’ (Rev 21:1-22:5) (Volf, 1998). Hiermee geeft hij aan dat uiteindelijk de mensen die voor de troon van God staan met de drie-enige God een wederzijdse persoonlijke inwoning zullen hebben, en dat dat de kerk is. In het eschaton zullen mensen dus door en door verbonden zijn met de drie-enige God, door een wederzijdse inwoning. Hij geeft aan dat dit niet alleen iets is voor de toekomst, maar dat mensen dit juist hedendaags ook kunnen beleven en nastreven door ‘communion’ met Triniteit en met mensen onderling. Daar waar de Geest aanwezig is, wat als eschatologische gift kan worden gezien, daar is de kerk (Volf, 1998, p. 129). De Geest zorgt voor en leidt mensen naar die ‘communion’ met elkaar. De Geest kan ook zeker aanwezig zijn buiten de kerk, maar juist daar waar de Geest werkt als eschatologische gift, dus in het toegroeien naar die intense verbintenis, daar wordt de kerk opgebouwd, en dat is de kerk. De vraag naar waar de kerk dan aanwezig is, is volgens Volf te beantwoorden met de woorden: ‘We are the church!’. Daar waar twee of drie mensen in de naam van Jezus Christus bij elkaar zijn, daar is de kerk (Volf, 1998, p. 135). Deze uitspraak van Jezus (Matt 18:20) is een basis voor Volf in zijn theologie over ecclesiologie. Het gaat daarbij niet alleen om een fysieke plek van de kerk waar de mensen samenkomen, maar eerder om een geestelijk samenkomen wat ook een fysieke uiting kan hebben. De kerk leeft zelfs voort wanneer de kerk niet samen is.

Het samenkomen van mensen, maakt een groep ook niet gelijk een kerk. Maar het samenkomen in de naam van Christus wel. Het is daarom essentieel om te weten dat de kerk in de naam van Jezus Christus samenkamt (Volf, 1998, p. 145). De tekst uit Mattheüs 18:20 is voor Volf dus leidend in zijn

ecclesiologie. De kerk is daarom ook altijd christologisch van aard volgens Volf. Zonder (juiste leer van) Jezus Christus is er ook geen kerk. Het doel van de kerk is om zich met Jezus te kunnen identificeren, en om van Jezus te getuigen. Een juiste leer van Jezus Christus erkend bovenal dat hij in de goddelijke triniteit in 'communion' met de Vader en de Geest leeft, en daar niet los van te zien is. Zonder persoonlijke identificatie met Jezus blijven cognitieve beschrijvingen van Hem leeg (Volf, 1998, p. 148). Het gaat er dus niet om dat de kerk samenkomt om alleen te leren óver Jezus Christus, maar het gaat er eerder om dat de kerk ook leert ván Jezus Christus. Door die persoonlijke identificatie en relatie met Jezus Christus krijgen de cognitieve beschrijvingen (juiste leer) meer waarde. Het belijden en het identificeren met Jezus Christus is van essentieel belang in de praktijk van het kerk zijn met elkaar.

Volgens Volf is het ook van essentieel belang dat deze belijdenis in het bijzijn van anderen gebeurt (Matt 10:32-33). Het heeft een sociale en publieke dimensie. Belijdenis is het zelf erkennen van de relatie die je hebt met Christus, richting Christus. Bij een belijdenis gaat het zowel om het belijden als om het communiceren naar en met anderen mensen, want het is een sociaal gebeuren volgens Volf (Volf, 1998, p. 150). Door al pre-geformuleerde belijdenissen uit te spreken is er ook een verbintenis met mensen uit de geschiedenis. En daarin is volgens Volf ook de universaliteit van de reddende genade te zien (Volf, 1998, p. 149). Een belijdenis van geloof is een sociaal gebeuren, niet alleen omdat het samen met anderen wordt beleden, maar ook omdat het geloof dóór de kerk ontvangen wordt volgens Volf en niet ván de kerk (Volf, 1998, p. 166). Volf zegt dat de aanwezigheid van Christus niet direct naar ieder individu gaat, maar naar de gehele gemeente, en door de gemeente naar het individu. Dit is waarom niemand alleen tot geloof kan komen, en niemand alleen in geloof kan blijven (Volf, 1998, p. 162). Wanneer men het geloof in Christus heeft beleden wordt het individu, de persoon, onderdeel van de kerk, en daarmee van de 'communion' van een gemeenschap van mensen die in dezelfde God geloven. Geloven is daarmee een 'communion' hebben met God en mensen, want God is in zichzelf ook een 'communion' van personen (Volf, 1998, p. 173).

De kerk is dé concrete ecclesiologische vorm waarin de 'communion' met God concreet wordt geleefd (Volf, 1998, p. 173). Het is een uitwerking van die 'communion' die mensen met God ervaren. Zoals ik ook al eerder heb beschreven heeft Volf een eschatologisch beeld op de kerk waarin dit ook door en door te zien is, namelijk dat de kerk de plek is waar er een wederzijdse inwoning is van de verheerlijkte mensen, de kerk dus, en met God. Daarom zegt Volf ook: 'To experience faith means to become an ecclesial being. Nor can it be otherwise if the church is to be the proleptic experience within history of the eschatological integration of the entire people of God into the communion of the triune God.' (Volf, 1998, p. 174). Door het geloof in Jezus Christus en het belijden beleeft men een tweevoudige 'communion'. Met de drie-enige God, en met andere christenen.

Jezus leeft in mensen door de Geest. Volf zegt dus dat het de Geest is die de eerste vrucht is van het eschatologische 'communion' tussen mensen en God omdat het de Geest is die verbindt. De Geest is aanwezig in verschillende personen, en maakt deze personen tot een eenheid. Echter, deze eenheid van personen is niet een collectief persoon, maar juist een gedifferentieerde 'communion'. De Geest maakt deze 'communion' met hen doordat Hij onder hen aanwezig is (Volf, 1998, p. 189). Hierdoor zijn mensen met elkaar verbonden met én door de Geest en kunnen mensen open zijn naar elkaar toe. Ze zijn een 'communion' met elkaar, maar blijven ieder hun eigen persoon in die relatie met God en in de Geest, en in relatie met elkaar door de Geest.

De personen van de triniteit hebben een bijzondere relatie met elkaar. Onderling en wederzijds intern zijn ze afhankelijk van elkaar. Het is wederzijds geven en ontvangen van elkaar. Dit wordt *perichorese* genoemd. Het bepaalt het karakter van de heilige personen en hun eenheid en het laat hun wederzijdse innerlijkheid zien. Ondanks dat de Triniteit afhankelijk van elkaar is en bij elkaar inwoont, is het nog steeds zo dat ze een eigen persoon zijn en blijven, ook al kunnen ze niet zonder elkaar bestaan. De ene persoon is niet alleen zichzelf, maar neemt ook in zichzelf de ander mee. Zo kan de Zoon, de Zoon niet zijn als er geen inwoning is van de Vader en de Geest in Hem (Volf, 1998, p. 208). Dit inwonen van de andere personen in één persoon in een exclusief voorrecht van God zegt Volf. Alleen God kan dit doen, in zichzelf en bij zichzelf. Zelfs richting de mensen gebeurt dit op een andere manier dan bij zichzelf (Volf, 1998, p. 211). De 'communion' die de Triniteit met zichzelf heeft, is dus een ander soort 'communion' die de kerk onderling heeft. Een overeenkomst tussen de Triniteit en de kerk, is de doop. Men wordt namelijk in de naam van de Vader, Zoon en Heilige Geest gedoopt, geleidt door de Geest zegt Volf. Het is niet simpelweg een formaliteit of formule wat er wordt uitgesproken, maar het is eerder een diepe anticiperende concrete ervaring gegeven door de Geest die mensen naar 'communion' leidt (Volf, 1998, p. 195). De doop is een vorm van concrete uiting van de 'communion'.

De verbintenis tussen de mensen is anders dan de verbintenis tussen de Triniteit (zie Volf, 1998, p. 211). Een mens kan niet helemaal overeenkomen met een ander mens. Echter, het is wel zo dat in persoonlijke ontmoetingen, een andere persoon bewust of onbewust overvloedt in wie je bent, je kunt stukjes van jezelf achterlaten bij andere personen. Dat is een stukje van onszelf wat ontstaat in ontmoeting met andere personen. Het is geven en nemen van elkaar. Dit is het gevolg van de Heilige Geest die inwoont in Christenen. Door de Geest kunnen mensen zich openen naar elkaar (Volf, 1998, pp. 211, 213). Wanneer mensen participeren met elkaar in de kerk, zal het altijd zo zijn dat mensen hun eigen persoon blijven. De Triniteit heeft een natuurlijke verbinding met elkaar, maar mensen zijn door een wil of convenant aan elkaar verbonden omdat we hier op aarde (nog) in een gebroken wereld leven.

Volf geeft aan dat de Heilige Geest in de verbinding tussen mensen ook werkt door mensen gaven te geven. Hierdoor kan men van elkaar ontvangen en door het participeren in die Geest leeft de kerk ook uiteindelijk voort (Volf, 1998, p. 222). Volf zegt dat alle Christenen een algemene roeping hebben van God om te geloven en mee te doen in de bedieningen van de kerk (Volf, 1998, p. 224). Volf geeft aan dat de kerk niet alleen draaiende wordt gehouden door de ambten, maar juist door alle gelovigen. Want de Geest werkt door eenieder heen, en in die verbinding komt de 'communion' tot stand.

Volf stelt dat een participerende kerk meer veronderstelt dan alleen die gaven uit te oefenen met elkaar. Een kerk heeft immers de levendmakende Geest nodig, anders wordt de kerk niet vruchtbaar en sterft een kerk uit. Hij zegt dat zelfs wanneer een kerk een gedecentraliseerde participatie kent, maar geen Geest heeft, het alsnog niet vruchtbaar is (Volf, 1998, p. 257). Daarom zegt Volf: 'Successful participative church life must be sustained by deep spirituality. Only the person who lives from the Spirit of communion (2 Cor 13:13) can participate authentically in the life of the ecclesial community' (Volf, 1998, p. 257).

Samenvattend kan gezegd worden dat ecclesiologische participatie voor Volf eigenlijk een pleonasme is. Men treedt in een tweevoudige 'communion' met God en met mensen wanneer men het geloof in Jezus Christus belijdt. Tegelijkertijd is dit een concrete uiting van 'communion'. Voor Volf is de kerk de

plek om het geloof te leven; voor hem betekent geloven dan ook om een kerkelijk wezen te zijn. De kerk, een gedifferentieerde 'communion', hoort op die manier te participeren met en in de Triniteit die dat ook met elkaar doet. Deze ecclesiologische participatie met en in de Triniteit moet onderhouden worden door de eigen persoonlijke diepe 'communion', oftewel spiritualiteit, om als kerk levend te blijven. Door dat participeren in de kerk, door de Geest, leeft de kerk voort en is er verbinding onderling.

3.1.3 Thomas Noble

Thomas Noble schijnt licht op ecclesiologische participatie vanuit de gedachte van Christelijke perfectie of te wel, heiliging. Heiliging is een onderwerp waar de Kerk van de Nazarener zich op focust, vanuit de Wesleyaanse traditie. Heiliging en de triniteit zijn voor hem daarin ook onlosmakelijk met elkaar verbonden. Noble stelt daarbij dat het dogma van de Triniteit de basis is voor alle andere dogma's (Noble, 2013, p. 199).

Volgens Noble vormt het dogma van de Triniteit het fundament voor heiliging en daarbij ecclesiologische participatie in de Wesleyaanse traditie. Maar wat heeft Wesley eigenlijk zelf gezegd over de Triniteit? Wesley was geen systematische theoloog, eerder een pastorale theoloog. Ondanks dat zijn er wel een aantal aanwijzingen te vinden waarom de Triniteit voor Wesley zo belangrijk was. Bijvoorbeeld in de liederen van zijn broer Charles Wesley waarin teksten staan over de Triniteit. Een voorbeeld is: 'Three persons equally Divine, We magnify and love (...) Supreme, Essential One adore In Co-eternal Three' (Noble, 2013, p. 205). Het zijn niet alleen de liederen van Charles Wesley die de basis voor het dogma van de Triniteit vormen, maar er is in John Wesley's geschriften ook een diepe structuur van de Triniteit te zien (Noble, 2013, p. 205).

Ecclesiologische participatie heeft dus alles te maken met heiliging volgens Noble. Heiliging, of zoals Noble zegt *Christelijke perfectie*, gaat niet specifiek om zelf-perfectie of zondeloosheid. Dat zou volgens hem betekenen dat het een zelf gecentreerde religie zou worden (Noble, 2013, p. 200). Ook moet heiliging niet vertaald worden met 'apart' of 'afzonderen' zoals het vaak wordt gedaan. Wanneer die vertaling gevolgd wordt en men zich wil richten op heiliging, dan moet men zich 'afzonderen'. Dat is een individualistische manier om heiliging te benaderen, met als gevolg dat de christenen zich steeds meer zouden afzonderen van de wereld en haar zouden gaan oordelen (Noble, 2013, p. 212). Heiliging heeft echter te maken met het richten van het hart op Christus, het kennen van Hem en het toegroeien en identificeren met Hem. Noble zegt: 'We are redeemed to become the children of God, embraced within the communion of the Holy Trinity.' (Noble, 2013, p. 200). Heiliging gaat dus uiteindelijk om die 'communion' en participatie in en met de Heilige Triniteit. Volgens Noble zal er in de Nieuwe schepping een diepe, intieme on-geïnterrumpeerde eenheid zijn met God. Oftewel, er zal een constante 'communion' zijn met de Vader, de Zoon door de Heilige Geest, een constant genot met de Triniteit en met alle schepselen in Hem (Noble, 2013, p. 207). Heiliging heeft dus niets te maken met een concept van een geïsoleerde heilige God, maar het moet bekeken worden vanuit het concept van een Heilige Triniteit (Noble, 2013, p. 213). Noble ziet daarin de noodzaak om de Triniteit te bekijken vanuit het concept van liefde, hij noemt daarbij dat dit vanuit een Wesleyaanse oogpunt hét kenmerkende element is van heiliging. Liefde is hetgeen wat de Triniteit met elkaar verbindt. De Triniteit is daarmee een 'communion' van liefde (Noble, 2013, p. 216). Er moet volgens Noble gedacht worden vanuit het oogpunt van interpersoonlijke relatie naar de personen van de Triniteit. Het zijn geen individuen, maar ze bestaan door elkaar en in relatie tot de ander. Hetgeen wat hen bindt is de 'communion' die ze met

elkaar hebben. Het was volgens Noble niet zo dat de Triniteit eerst los van elkaar bestond, en zich toen aan elkaar hechtte, maar juist dat ze door elkaar bestaan én in de relatie tot elkaar. God is daarmee drie personen en niet drie individuen. De Geest zorgt daarbij voor de eenheid tussen de Zoon en de Vader (Noble, 2013, p. 218). De personen van de Triniteit participeren in en met elkaar.

De heiligheid van God moet dus ook gezien worden vanuit het feit dat God een interpersoonlijke 'communion' van liefde is. Vanuit die Heilige Liefde heeft God de wereld geschapen zegt Noble, zodat de schepsels diezelfde liefde kunnen weerspiegelen. Noble gaat hier verder op in door te zeggen dat God niet een zelfvoorzienige God is en daarmee los op zichzelf staat. Maar dat er juist gesproken kan worden over een God die door Christus ook de kerk inbegrepen heeft in de cirkel van de Trinitarische liefde en 'communion' door de participatie in de Heilige Geest (Noble, 2013, p. 219). Noble zegt: 'Only then, within the Church – Which is the fellowship [Communion] of the Father and the Son in the Holy Spirit and within which the Spirit included us by uniting us to Christ – can we articulate what the holiness of God is' (Noble, 2013, p. 219). De kerk, gemaakt tot één lichaam, is het beeld van God dat zijn Heiligheid reflecteert. Vandaar dat Noble zegt dat we alleen in de kerk die 'communion' kunnen hebben met de Triniteit. Heiliging moet dus volgens Noble verstaan worden vanuit licht van de Heilige Triniteit en het mee participeren daarin vanuit de gemeenschap.

Noble noemt twee punten die tot uiting moeten komen wanneer de kerk de 'communion' van de Heilige Triniteit weerspiegelt en daarin participeert. Ten eerste dat er nooit over heiliging gedacht kan worden op een individualistische manier (Noble, 2013, p. 220). Zoals ik ook al eerder benoemde, Noble ziet Heiliging niet als een zelf-perfectie, of een eigen zondeloosheid, maar om het toegroeien naar Christus. En dat is iets wat niet alleen kan worden beleefd. Immers, de doctrine van de Triniteit, die gezien wordt als een 'communion' van interpersoonlijke relatie, is niet iets individueels. De Triniteit is in zichzelf al een 'communion'. De kerk kan gezien worden als een gevormde familie, een lichaam, volgens Noble. Daar worden mensen gevormd van individu naar persoon. Ze krijgen hun ware identiteit in relatie met de ander. Anders dan Volf voegt Noble hieraan toe dat de 'communion' van de kerk dan te begrijpen is als de 'communion' van de Heilige Triniteit. De kerk, in haar 'communion', weerspiegelt en neemt deel aan de 'communion' met de Heilige Triniteit. Alleen door de Geest kan men dit zeggen en begrijpen (Noble, 2013, p. 220).

Vanuit het feit dat de kerk dus een 'communion' is en niet bestaat uit losse individuen, is het van belang om het leven met elkaar te delen. Net zoals Volf noemt Noble daarbij dat het viere van de sacramenten essentieel is, vooral het heilig avondmaal (Noble, 2013, p. 221).

Naast het feit dat wanneer de kerk de 'communion' van de Heilige Triniteit weerspiegelt, het niet een individualistische manier van leven kan hebben, is het volgens Noble ook zo dat een kerk niet in zichzelf gekeerd kan zijn. De kerk moet ook de vorm van missie aannemen (Noble, 2013, p. 222). Echter, dit moet niet een doel op zichzelf worden. Missie is iets wat natuurlijkerwijs uitstroomt uit zijn doel en dat doel van de kerk is volgens Noble de aanbidding van de Triniteit. Ook dit is niet iets wat gezien moet worden als iets wat per se gedaan moet worden, maar het moet gezien worden als een gift. Noble zegt hierbij 'Worship is participating by the Spirit in the Son's joyous communion with the Father' (Noble, 2013, p. 223). In de aanbidding kan men in vreugde participeren in de Heilige Triniteit en verbonden zijn met het gehele lichaam van Christus. Aanbidding om te genieten en lief te hebben van

de Triniteit voor wie ze zijn, en daarom ook het genieten en liefhebben van de mensen om ons heen, dat is waar heiliging om gaat volgens Noble (Noble, 2013, p. 223).

Samenvattend kan er gezegd worden dat Nobel over ecclesiologische participatie nadenkt in het licht van heiliging. Volgens Noble zijn we verlost om kinderen van God te zijn, omarmt door de 'communion' van de Heilige Triniteit, dit is ook wat Volf benoemt. Wanneer we streven naar heiliging, streven we ernaar om in 'communion' te zijn met de Vader en de Zoon, door de Geest. God heeft de kerk namelijk inbegrepen in Christus in de cirkel van de heilige Trinitarische liefde en 'communion' door de participatie van de Geest in mensen. Heiliging, ecclesiologische participatie, komt in de praktijk tot uiting in een niet-individualistische levensstijl, tussen personen en als kerk-zijnde. Nog concreter, in de sacramenten en in missie. Als dit helemaal tot uiting komt, kan de 'communion' van de kerk, volgens Noble wat anders is dan Volf, dan gezien worden als de 'communion' van de Triniteit.

3.1.4 Conclusie

In deze conclusie zal ik Volf en Noble bespreken in het licht van mijn onderzoeksvraag. De hoofdvraag is: *Hoe kan de Kerk van de Nazarener Zaanstad de diensten invullen vanuit ecclesiologische participatie zodat de diensten verrijkt worden?* De betreffende deelvraag gaat over wat deze twee theologen aan inzichten geven over ecclesiologische participatie.

Wat ik meeneem voor mijn onderzoek is dat 'communion' de kern is van ecclesiologische participatie volgens Volf en Noble. Het gaat om de verbinding tussen mensen en de Triniteit. Beide zeggen dat in het eschaton er een on-geïnterrumped verbinding is met de Triniteit, maar dat we daar nu al naar kunnen streven en het kunnen ervaren. Het is het delen van het leven met elkaar en het hebben van diepe verbondenheid met elkaar. Men kan namelijk niet individueel kerk zijn volgens Volf en Noble. Volf geeft daarbij aan dat het 'intreden' in het geloof, in de gemeenschap al niet alleen kan worden beleefd. Daarin is het geloof belijden een concrete vorm van 'communion' hebben.

Volf en Noble verschillen over het feit hoe die 'communion' van mensen overeenkomt met de 'communion' die de Triniteit met elkaar heeft. Volf zegt duidelijk dat mensen onderling niet dezelfde 'communion' kunnen hebben als de Triniteit. Noble zegt dat dit wel kan. Hij legt in zijn focus op 'communion' de nadruk op heiliging, wat weer de focus legt op liefde. Wat ik er voor mijn onderzoek verder heb uitgehaald is het volgende. Ook al zijn de vragen of en hoe de 'communion' van mensen overeenkomt met de 'communion' van de triniteit van belang, het belangrijkste is dat er naar gestreefd wordt deze 'communion' beter te verdiepen. Volf geeft aan dat zodra men geloof belijdt, men in de tweevoudige 'communion' treedt. Een 'communion' met de Triniteit en een 'communion' met andere mensen. Omdat mensen hier op aarde in een gebroken wereld leven, gaat dat soms niet vanzelf en is er volgens Volf een wil of covenant daarvoor nodig. Beiden zeggen dat de sacramenten een belangrijk onderdeel, of misschien wel dé kern zijn van het onderhouden van de 'communion' en daarbij dus van de ecclesiologische participatie. In de sacramenten kan men de 'communion' met de Triniteit ervaren. Het is dus van belang volgens Volf en Noble om deze te blijven viëren want de sacramenten geven concrete uiting van de 'communion'.

Voor de invulling van ecclesiologische participatie betekent dit concreet voor Volf dat iedereen ook gaven van de Geest heeft gekregen, zodat de diensten en het kerk-zijn samen, met elkaar wordt vormgegeven. Noble legt meer de nadruk op de relaties onderling en zegt dat missie ook een belangrijk

concreet gevolg van ecclesiologische participatie is. Al met al komt ecclesiologische participatie tot uiting in het zijn van een tweevoudige 'communion' met mensen en met God.

Zowel Volf als Noble legt nadruk op de Heilige Geest als degene die de 'communion' bewerkstelligt. In het licht van mijn hoofdvraag, is dit van belang omdat het hier gaat om iets dat niet gemaakt, gezien, of gemeten kan worden. 'Communion' is niet individualistisch, maar het moet wel vanuit een persoonlijke diepe spiritualiteit tot stand komen. En de sacramenten kunnen deze spiritualiteit bevorderen en geven tegelijkertijd concreet uiting aan 'communion'.

In de volgende paragraaf ga ik onderzoeken hoe het concept van ecclesiologische participatie invloed heeft op de liturgie en wat dat concreet betekent voor de liturgie.

3.2 Ecclesiologische participerende liturgie

3.2.1 Inleiding

Ecclesiologische participatie heeft betrekking op het kern-zijn in zijn totaliteit. Echter, ik zal mij in dit onderzoek focussen op hoe de liturgie daardoor verrijkt kan worden.

De Kerk van de Nazarener is een protestantse Wesleyaans-Evangelische kerk. In deze paragraaf zal ik doormiddel van literatuuronderzoek naar liturgie, antwoord geven op de volgende deelvraag: *'Hoe kan de liturgie verrijkt worden door ecclesiologische participatie?'*. Om deze deelvraag te beantwoorden zal ik eerst een uiteenzetting geven over wat er wordt verstaan over protestantse en evangelische liturgie, om mij vervolgens te richten op de Wesleyaanse liturgie. Uiteindelijk maak ik een conclusie waarin ik ook de belangrijkste punten van de vorige paragraaf over ecclesiologische participatie meeneem.

3.2.2 Protestantse en evangelische liturgie

Om meer zicht te krijgen op het wezenlijke van de protestantse liturgie maak ik gebruik van het boek *Tot Gods eer* (2018) van Marcel Barnard, hoogleraar praktische theologie en liturgiewetenschap aan de Protestantse Theologische Universiteit. Hierin stelt hij dat al het liturgische handelen volgt op Gods genade die hieraan voorafgaat. De eredienst is een dienst van God aan mensen, die de dienst van mensen aan God oproept, draagt en omvat (Barnard, 2018, p. 19). God geeft genade aan de mensen, en roept de mensen op om samen te komen. Dat is het startpunt voor Barnard, van waaruit de mensen weer een reactie aan God kunnen geven. Daarmee ontstaat er een dubbele beweging en ontmoeting: van God naar de mensen en andersom. De ontmoeting met de drie-enige God ontstaat door het centraal stellen van het Woord. Volgens Barnard, kan het Woord, de prediking, namelijk niet in eigen hart opkomen. Het Woord wordt levend in en door Jezus Christus die de vertolking daarvan is. Hierdoor ontstaat er een levende ontmoeting tussen God en de gemeente. Liturgie is daarmee *responsoriaal* zoals Barnard dat noemt. Het is woord en antwoord (Barnard, 2018, pp. 21,33). Dit komt tot uiting in de verschillende onderdelen van de Liturgie, niet alleen in het luisteren naar het Woord, maar ook door handelen. Liturgie is ontmoeting tussen de gemeente en God. Vanuit die conclusie is liturgie niet alleen aanwezig in de zondagdienst maar ook door het gehele leven. Liturgie staat daarmee midden in het leven, maar omgekeerd is het hele leven ook aanwezig in die zondagdienst (Barnard, 2018, p. 20).

Ontmoeting tussen gemeente en God maakt de liturgie, zonder ontmoeting is er geen liturgie. Het leven van de liturgie zit in de ontmoeting tussen God en gemeente, en onderling met mensen. De structuur en orde van de liturgie is daarom ook daarvoor bedoelt zegt Evert van de Poll, wat hij in zijn

boek *Samen in de naam van Jezus* (2009) over evangelische protestantse liturgie schrijft. In de vormen zit zelf geen leven (Van de Poll, 2009, p. 20). Aan 'liturgie' hangt hij de volgende definitie: 'Liturgie is de structurering en vormgeving van de samenkomst en de uitdrukking van het geloof van de gemeenschap. In de liturgie komt het levende geloof van de gemeente tot uiting.' (Van de Poll, 2009, p. 19). Liturgie is daarmee geen doel, maar eerder een middel om tot die ontmoeting te komen. Om die ontmoeting tot stand te laten brengen, zijn er daarom ook mensen nodig die de samenkomst organiseren en daaraan leidinggeven (Van de Poll, 2009, p. 19). Samenkomen is volgens de evangelische traditie wezenlijk voor de gemeente zegt Van de Poll (2009, p. 22). Hij zegt: 'alleen 'samen met alle heiligen' kunnen we 'de breedte en lengte en hoogte en diepte van de liefde van Christus' beter leren kennen' (Van de Poll, 2009, p. 22). De gemeente komt samen, en God komt daarbij. Er ontstaat dan een driehoek beweging. Onderling met mensen met elkaar en richting God. Omdat God dus in de samenkomst erbij komt, is de samenkomst een dynamisch gebeuren (Van de Poll, 2009, p. 27).

Liturgie dient zich dus voor de ontmoeting tussen God en gemeente zeggen zowel Barnard als Van de Poll. Om die ontmoeting tot stand te laten komen is er de liturgie, stelt Van de Poll, niet omdat de liturgie zelf een doel op zich is, maar omdat de liturgie een middel is van ordening en structurering om tot dat doel van ontmoeting te komen. Van de Poll noemt daarbij dat het samenkomen van de gemeente van wezenlijk belang is, terwijl Barnard noemt dat liturgie zelfs overal in het dagelijks leven aanwezig kan zijn zonder dat men samenkomt. Barnard legt voor de liturgie in de kerkdienst meer de nadruk op het verkondigen van het Woord, omdat dit leven geeft. De genade van God die er al is, is het startpunt. Daarentegen legt Van de Poll dus meer de nadruk legt op het samenkomen van de gemeenschap en God die daarbij komt. De ontmoeting onderling van de gemeenschap wordt door Van de Poll daarin ook meer benadrukt dan bij Barnard.

3.2.3 Wesleyaanse liturgie

John Wesley heeft zelf geen standaard liturgie gemaakt of een uiteenzetting geschreven over liturgie. Echter, Wesley was er wel heilig van overtuigd dat men als christenen samen moet komen om het Woord te horen en het brood te breken. In een commentaar geschreven op Hebreeën 10:25, schrijft Wesley daar het volgende over:

Not forsaking the assembling ourselves - In public or private worship. As the manner of some is - Either through fear of persecution, or from a vain imagination that they were above external ordinances. But exhorting one another - To faith, love, and good works. And so much the more, as ye see the day approaching - The great day is ever in your eye.⁶

Volgens Wesley moet men zich dus niet verzuimen bij de samenkomsten van aanbidding, maar elkaar bemoedigen in geloof, liefde en goede werken. Over wat die aanbidding dan precies is, zegt Wesley iets in één van zijn preken over de Bergrede wat van essentieel belang is, en namelijk: 'By Christianity I mean that method of worshipping God which is here revealed to man by Jesus Christ. When I say this is essentially a social religion, I mean not only that it cannot subsist so well, but that I cannot subsist at all without society, without living and conversing with other men' (Wesley, 1984). Gemeenschappelijk aanbidding is dus van essentieel belang voor Wesley, het is voor hem waar het christendom uit bestaat.

⁶ <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/john-wesleys-notes-on-the-bible/notes-on-the-epistle-to-the-hebrews/#Chapter+X>

Hoe men het christelijk geloof uitleeft, is voor Wesley dus door God te aanbidden, zoals Jezus Christus dat heeft gedaan. Dit is precies wat Noble ook zegt naar aanleiding van het participeren in en met de Triniteit, namelijk dat er uiteindelijk aanbidding ontstaat wanneer men in die verbinding leeft met en voor God. Aanbidding is dan ook het doel van het leven volgens Noble.

Omdat de aanbidding zo belangrijk is moeten die samenkomsten van aanbidding dus niet verzuimd worden volgens Wesley. Het gehele christelijke leven moet daaruit bestaan, en ook is aanbidding iets wat niet individueel gedaan kan worden. Aanbidding gaat ook veel verder dan hoe dat vaak in Nederlandse evangelische kerken tot stand komt, namelijk als een 'blokje' zingen. Door alles van de dienst heen moet namelijk aanbidding terug te zien zijn. Het gaat erom dat mensen hun eigen leven, als een levend offer, heilig en rechtvaardig aan God kunnen geven, dat is de kern van Christelijke aanbidding (Barker, 2014, p. 98). Daarnaast meent Wesley ook dat het doel van aanbidding is om God eer te geven, en om de kerk op te bouwen (Barker, 2014, p. 102).

Het doel van het christelijk leven en daarmee ook van de samenkomst is aanbidding. Een standaard liturgie is er nooit geweest binnen de kerken van de Nazarener. Elke plaatselijke kerk bepaalt zelf hoe zij de dienst invullen naar aanleiding van eigen cultuur en omgeving. Wesley zelf was een man die is opgegroeid met de vaste structuren van *The Book of Common Prayer*. Maar net voor en na zijn bekeringsmoment⁷, is hij ook spontaan gaan bidden zonder die vaste structuren. Veel mensen zien vaak een tegenstelling tussen structuren en het werk van de Geest. Echter, Wesley heeft na zijn bekeringsmoment nooit de structuren overboord gegooid.⁸ "Both spirit and structure were important, and they were not mutually exclusive. Structure was not opposed to spirit but its very conduit. Forms of worship, ordered services, the *Book of Common Prayer*, hymns that directed the soul to God, ancient creeds, written prayers, and the like were the very channels through which God could send His convicting, regenerating, sanctifying Spirit. They were "means of grace." (Staples, 1991, p. 288). Het doel achter die structuren is nog belangrijker dan de structuren zelf, want het doel achter de structuren is een ontmoeting met de Geest. De Geest werkt juist door de structuren heen zegt Wesley.

Wat die structuren zouden kunnen zijn, kunnen we zien in een commentaar dat Wesley schreef over de tekst uit Handelingen 2:42 en 46. Naar aanleiding van die tekst ziet Wesley vier hoofdactiviteiten waaruit een zondagdienst hoort te bestaan. Namelijk, het horen van het Woord, het zijn van een gemeenschap en alles delen met elkaar, het ontvangen van het avondmaal, en bidden.⁹

Dr. Deirdre Brower heeft hierop aansluitend een paper geschreven over wat een Wesleyaanse ecclesiologie zou kunnen zijn en hoe dat o.a. in de praktijk tot uiting kan komen. Eén van de punten die ze noemt is dat het van belang is om gezamenlijke aanbidding te hebben, waarin aanbidding kan worden verstaan als de aanbidding hoe ik dat hierboven heb beschreven, namelijk het zijn van een levend offer, maar ook het moment van samenkomen. Daarin noemt ze een aantal praktijken die daar uiting aan geven, zoals het zingen en het bidden. Ze noemt dat de familie Wesley¹⁰ hun theologie zong. Daarnaast preken, wat de centrale rol is voor het opbouwen en vermanen. Het hebben van het avondmaal is ook een onderdeel. Liturgie is volgens haar ook een onderdeel, daarin ziet ze de

⁷ John Wesley heeft een bekeringsmoment gehad in Aldersgate. Hij heeft dit zelfs omschreven als 'I felt my heart was strangely warmed'. Naar aanleiding van dit moment heeft hij een geloofszekerheid ervaren.

⁸ <https://www.seedbed.com/why-pray-with-a-prayer-book>

⁹ <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/john-wesleys-notes-on-the-bible/notes-on-the-acts-of-the-apostles/#Chapter+II>

¹⁰ De broer van John Wesley, Charles Wesley schreef liederen.

praktijken van belijden, vergeving, geloofsbelijdenissen en gebed en zegening. Voor Wesley was *'The Book of Common Prayer'* een groot voorbeeld. Als laatste, maar niet minder belangrijk, noemt ze het lezen van het Woord.¹¹

3.2.4 Conclusie

Ondanks dat er dus niet een standaard Wesleyaanse liturgie is, zijn structuren wel erg van belang. Door de structuren kan er een ontmoeting zijn met God. Zo zien Barnard en van de Poll dit ook. Voor Wesley is de noodzaak van de samenkomsten er ook in gelegen dat deze een plek geven om elkaar te ontmoeten en deze een plek geven waarin mensen alles met elkaar kunnen delen. Dat geldt niet alleen over materieel opzicht, maar ook over geestelijk opzicht, want het Christendom is volgens hem een sociale religie. Het gaat er om, om met elkaar God te aanbidden als een levend offer en als gemeente door en door verbonden te zijn met elkaar en met God. Volgens Volf is het zelfs zo, dat wanneer je gelooft, je eigenlijk een kerkelijk wezen bent. Geloof (belijden) brengt ons in 'communion' met elkaar zoals Volf en Noble beide zeggen (zie paragraaf 3.1.4). Echter is er vanuit het idee van ecclesiologische participatie wel de noodzaak om als gemeente, het kerk-zijn met elkaar vorm te geven, want daar gaat het om wanneer men met elkaar in 'communion' is. Samenkomsten zijn momenten die niet individueel beleefd kunnen worden. Het gebeurt immers samen. Zo verrijkt het concept van ecclesiologische participatie de liturgie en tegelijkertijd geeft de liturgie ook vorm voor de uitingen van ecclesiologische participatie. Het doel achter de structuren van de liturgie is nog belangrijker dan de structuren zelf, namelijk een ontmoeting met de Geest. De Geest werkt juist dóór de structuren heen zegt Wesley. Dit betekent dus dat de participatie soms ten dele georganiseerd is, wat betekent om bewust te zijn om er ruimte voor te scheppen.

Vanuit deze conclusies komen er een aantal vragen naar boven die ik meeneem voor het volgende hoofdstuk, namelijk het kwalitatief onderzoek.

- Hoe ontmoet de KvdN Zaanstad God en andere gemeenteleden?
- Wat helpt de KvdN Zaanstad om God en anderen te ontmoeten?

¹¹ <http://didache.nazarene.org/index.php/volume-6-2/6-gtiie-brower-latz/file>

Hoofdstuk 4: Kwalitatief onderzoek

In dit hoofdstuk zal ik verder ingaan op welke methode ik heb gebruikt voor het kwalitatief onderzoek. Vervolgens zal ik daarvan de resultaten presenteren. Ik zal in dit hoofdstuk antwoord geven op twee deelvragen. Ten eerste zal ik ingaan op een deel van deelvraag 1: 'Hoe komt op dit moment ecclesiologische participatie tot uiting in de zondagsdienst en buiten de zondagsdienst?' Deze vraag zal ik beantwoorden door middel van observatieonderzoek (ander deel is in hoofdstuk 2 aan de orde gekomen). Ten tweede zal ik ingaan op deelvraag 4: 'Welke onderdelen van het kerk zijn helpen de KvdN Zaanstad om God en elkaar te ontmoeten?' Deze vraag zal ik beantwoorden door middel van groepsinterviews met verschillende groepen.

4.1 Onderzoeksmethode: observaties

Aan het begin van dit kwalitatief onderzoek is observatieonderzoek gehouden met als doel om een beeld te krijgen van de huidige vorm van de ecclesiologische participatie in de diensten. Bij het observeren heb ik gebruik gemaakt van een *gestructureerde* vorm (Verhoeven, 2016, p. 149). Ik heb daarvoor een observatielijst gemaakt (zie bijlage 1). Ik heb deze lijst opgesteld aan de hand van de deelvragen en onderdelen uit de literatuur. De hoofdonderdelen die ik heb geobserveerd zijn de opbouw van de dienst, wat er precies gezegd en gedaan wordt, en hoe de ontmoeting is gefaciliteerd tussen mensen en God en hoe mensen daarop reageren. De observaties die ik heb gedaan, heb ik tijdens het kijken opgeschreven en later verder verwerkt. Na het verwerken zijn er ook vragen voor de interviews ontstaan omdat de motieven van de keuzes vaak niet zichtbaar zijn bij uitvoering van de dienst en gedrag van mensen.

Door het Corona-virus heb ik de diensten dus niet live kunnen bezoeken, maar heb ik die online via het YouTube-kanaal van de gemeente bekeken. De observaties zijn gedaan in de periode van 8 maart 2020 tot 23 augustus 2020. In die periode zijn er ongeveer 10 diensten bekeken en geobserveerd. Ik heb een *niet-participerende* rol aangenomen tijdens het observeren (Verhoeven, 2016, p. 150). Ook waren de observaties *indirect*, en *verhuld*. Men wist namelijk niet dat ik aan het observeren was. Ik deed niet mee aan de onderdelen van de dienst, maar ik was louter aan het observeren. Echter leefde ik wel mee met de gemeente, bad ik mee tijdens het gebed, en luisterde ik mee naar de preek.

De moeilijkheden van dit observatieonderzoek bestond erin dat ik de diensten via het YouTube-kanaal heb bekeken vanwege het Corona-virus waardoor ik niet precies de sfeer in de zaal kon proeven.

Echter is dit wel juist de manier hoe het grootste deel van de gemeente ook de diensten heeft bekeken en 'beleefd'. De diensten werden wisselend vormgegeven door de verschillende periodes van de maatregelen rondom het corona-virus. Maar de aard van de diensten zijn wel te proeven in de resultaten van de observaties. Ook is het zo dat na de observaties al verschillende dingen zijn veranderd in hoe de diensten worden vormgegeven. Dat zal ik dan ook aangeven.

4.2 Resultaten en conclusies observaties

Voor een uitgebreider verslag van de observaties verwijs ik naar bijlage 2. Ik zal hier een paar algemene conclusies bespreken.

- De diensten worden strak vormgegeven. Hiermee bedoel ik dat alles tot in detail 'goed verloopt'. Het is duidelijk te zien dat er een strak schema is dat gevolgd wordt, hierdoor voelen de diensten ook wat formeel aan.

- De mensen in zaal worden anders welkom geheten dan de mensen die kijken via de livestream. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen 'wij' hier en 'jullie' daar.
- Vanaf het podium zijn het over het algemeen de voorgangers die praten. Af en toe is het de zangleider die iets meedeelt over een gekozen lied, maar buiten dat zijn het de voorgangers.

¹²

- De verbinding tussen God en gemeenteleden is vormgegeven door de liederen, de preek en het 'open altaar'¹³. Het zingen wordt veelal individueel beleefd. Zo zie je dat mensen zelf hun ogen dicht houden of hun handen in de lucht doen. Onder het zingen wordt geen zichtbaar contact gemaakt met mede-gemeenteleden. Het 'open altaar' en de sacramenten worden door de maatregelen van het corona-virus in de tijd van observatie niet uitgevoerd.
- De verbinding met gemeenteleden onderling is te zien in hoe mensen 'natuurlijkerwijs' met elkaar omgaan, zoals door korte gesprekjes met elkaar net voor of na de dienst. In de liturgie van de live-streamdiensten wordt hieraan aandacht gegeven door de Kahootquiz en de Menti-meter waar mensen een boodschap op kunnen schrijven. Echter, het zijn allebei middelen waarin je niet direct contact en ontmoeting met mede-gemeenteleden hebt, maar indirect. Zo is het nooit zeker of iemand anders daadwerkelijk het berichtje leest dat is ingezonden. Het is niet direct een middel voor een kwalitatieve 'goede' ontmoeting. Aan de andere kant is het voor mij als observator ook niet te zien hoe mensen dit daadwerkelijk thuis beleven. Dit geldt ook voor het filmpje waarin verschillende gemeenteleden een boodschap aan de gemeente vertellen. Wat wel erg belangrijk is in het kader van verbinding is de mededeling die de voorgangers maakten over het zoeken naar het 'wij-samen'.
- De verbinding tussen gemeenteleden was ook concreet zichtbaar in de dienst van 8 maart 2020 waarin er kinderen werden opgedragen. Daarbij werd door de gemeenteleden een belofte gedaan aan de kinderen om hen te stimuleren in Christus te leven en hen 'op te nemen' in de gemeenschap.

Wat betreft deze paragraaf is het van belang om te beseffen dat het hier louter om observaties gaat. Omdat ik mij ook wil verdiepen in hoe mensen de diensten beleven zal ik ook interviews gaan doen. Hierbij staat de vraag centraal van hoe de mensen ontmoeting ervaren met God en andere gemeenteleden en wat ze daarin nodig hebben.

4.3 Onderzoeksmethode: interviews

Ecclesiologische participatie vraagt naar wat mensen bindt en bij elkaar brengt. Om deze reden zal ik gebruik maken van groepsinterviews. Een doel daarvan is om tijdens de interviews mensen in gesprek te brengen met elkaar en mensen te laten luisteren naar wat een ander gemeentelid te vertellen heeft. Het algemene doel van de interviews is om deelvraag 4 te beantwoorden, namelijk: 'Welke onderdelen van het kerk-zijn helpen de KvdN Zaanstad om God en elkaar te ontmoeten?'. De interviews zal ik houden met drie verschillende groepen: De voorgangers, de uitvoerende betrokkenen van de diensten en de gemeenteleden. Het blijkt uit vooronderzoek dat deze verschillende groepen participatie anders beleven. De mensen die meededen met de interviews zijn gevraagd door één van de voorgangers. Bij de groep gemeenteleden wilde ik oorspronkelijk mensen vragen die verschillend over de diensten

¹² Na de gemeentezondag eind augustus is meer ruimte gekomen voor gemeenteleden door de opening van de diensten te doen.

¹³ Het open altaar is een moment van stilte en persoonlijk gebed. Dit kan op de zitplaats worden gedaan, maar er is ook een gelegenheid om te knielen bij het kruis vooraan in de zaal.

nadachten en juist wel of juist niet komen naar de diensten en/of deze bekijken via de livestream. Echter, het bleek in de praktijk lastig om mensen te vragen die niet komen of kijken naar de diensten, want het is niet bekend wie er thuis de diensten bekijkt. Zo is er uiteindelijk een groep gemeenteleden gevraagd die naar de diensten kwam toen de maatregelen het toestonden om met 30 mensen samen te komen. Dit kan de uitkomsten van de interviews kleuren.

Toen ik de contactgegevens had gekregen van de voorganger van de mensen die mee wilden doen aan de groepsinterviews, heb ik hen gemaïld met een introductiebrief (zie bijlage 3). In deze brief stond uitgelegd waar het onderzoek in het algemeen over zou gaan en waar de groepsinterviews over zouden gaan. Uiteindelijk heb ik één groep voorgangers geïnterviewd, twee groepen muzikanten en drie groepen gemeenteleden. De interviews duurden gemiddeld 1 uur en een kwartier.

De vragen heb ik aan de hand van een topiclijst gemaakt. Door middel van een gestructureerd interview kon elke groep met elkaar in gesprek. Zie voor de interviewprotocollen bijlagen 4.

Tijdens de interviews heb ik geprobeerd iedereen zoveel mogelijk ruimte te geven voor het beantwoorden van de vragen. De interviews zijn gefilmd en vervolgens getranscribeerd en uitgewerkt. Omdat de vraagstelling al zo gericht was, heb ik de interviews op die manier ook kunnen uitwerken. Bij het uitwerken keek ik naar welke vraag er door mij, als interviewer, werd gesteld en wat uit het antwoord relevant was voor dit onderzoek. Ik zal de uitkomsten thematisch presenteren. Af en toe zal er een citaat worden gegeven ter verduidelijking van hetgeen verteld werd.

De citaten worden als volgt aangegeven: Elke deelnemer wordt weergegeven door een P gevolgd door een cijfer. De specifieke citaten worden aangegeven door een cijfer na dit Persoonscijfer. Het cijfer geeft aan uit welk tekstfragment de quote komt. Bij de categorieën 'uitvoerenden' en 'gemeenteleden' waren er meerdere groepen. Daar zijn de quotes zo genummerd dat een cijfer ook vóór de P staat dat verwijst naar de groep waarin iets is gezegd.

4.4 Resultaten interviews

4.4.1 Voorgangers

4.4.1.1 Inleiding

In het interview met de voorgangers is er veel verteld door de voorgangers. Er werd af en toe uitgeweken naar andere onderwerpen wat de voorgangers (kennelijk) veel bezighoudt. De grootste uitweidingen hadden te maken met de relatie van de voorgangers ten opzichte van de gemeente en over geluiden die ze in de gemeente horen over bepaalde zaken. Wel had het allemaal verband met gemeente-zijn en hoe dit vorm te geven. Als het relevant is voor het onderzoek zal ik de uitweidingen vermelden bij de thema's.

Om de antwoorden van de voorgangers goed te kunnen duiden heb ik eerst de vraag gesteld hoe zij bij deze gemeente terecht zijn gekomen. De voorgangers hebben 17 jaar lang in Büsingen, Duitsland, gewoond op een campus. Uit het interview kwam naar voren dat ze allebei erg dienstbaar willen zijn aan God in hun leven. De zoektocht vanuit hun roeping bracht hen uiteindelijk naar de gemeente in Zaanstad. Vanaf het begin vonden ze het onderwerp van geloofsgemeenschap-zijn al erg belangrijk.

"(...) Dat was voor mij wel een heel belangrijke voorwaarde. (...) Maar dan wel in een gemeenschap zijn die dit ook voor ogen heeft: de Bijbel centraal gaan stellen en levende geloofsgemeenschap zijn, en vooral ook naar buiten toe. Dat je andere mensen het evangelie kan brengen." - p.1.3

De situatie van de gemeenschap op dit moment vormt hun gedachte over de gemeente. Dat raakt hen persoonlijk ook. Daardoor zijn ze ook aan het zoeken hoe ze zelf als mens hier mee om kunnen gaan,

en tegelijk vanuit hun werk/roeping. Dit heeft ook impact op de relatie die de voorgangers hebben met de gemeente.

“Ik vind het echt een confrontatie met mijzelf, want er is een soort van tweedeling aan het ontstaan in de gemeente. Ik weet niet of het zich doorzet hoor, maar er is een groep die heel positief en heel blij is en die willen hierin mee. Die willen dit. En er is een andere groep die nu dus is gekomen met ongenoegen, vooral over de dienst, daar gaat alles om en hoe wij dat doen.” - p.1.11

4.4.1.2 Visie over de diensten/gemeente zijn

Uit het interview wordt duidelijk dat de voorgangers veel visie hebben over gemeenschap-zijn en hoe de diensten daar een plek in hebben. De gemeenschap is voor hen de basis voor geloofsgroei.

“Want waar je natuurlijk achter komt is dat de geloofsgroei gebeurt in gemeenschap in het luisteren met elkaar. En als het om een preek zou gaan, kan iedereen naar een podcast luisteren of een boekje thuis lezen. Maar nee, dat is ook niet het Bijbelse model van preken.” - p.2.32

Naast dat de geloofsgroei in gemeenschap plaatsvindt, is de visie van de voorgangers op de diensten dat het om een ontmoeting met God moet gaan en dat God meer ruimte krijgt in de levens van de gemeenteleden. Daarin vinden ze Bijbelse prediking erg van belang.

“Het doel is dat je hoopt dat God in de levens van de mensen meer ruimte krijgt. Dus dat is een stukje overgave. (...) maar dat je [ook] hoopt dat door de woorden of door andere dingen, dat het Woord van God, met hoofdletter W dat dat woord de mensenharten raakt en dat zij naar dat woord luisteren en niet naar het woord van ons. Maar dat God die ruimte krijgt en dat iemand zich aan God kan geven, een stukje overgave ‘Heer, gebruik me’.” - p.2.72

God is het startpunt en hetgeen waar de diensten om draait. Daarin zien ze ook een belangrijke rol voor de liturgie en hoe die is opgebouwd. Tegelijkertijd is er op dit vlak met de gemeente af en toe onenigheid, want de liturgie wordt ook wel als ‘statisch’ ervaren. Hierin is schuring dus voelbaar.

“(...) Wij heten God niet welkom, nee. Wij komen niet in de aanwezigheid van God, want daar zijn we al, maar we zijn ons er meer van bewust. Dus God heet ons welkom. (...) Dus die hele liturgie en die opbouw die is dus voor ons belangrijk, daar letten we dan op. Dat doen we nu wel iets minder, omdat je denk ja...” P.2.64

“Ja, want als het al als statisch wordt ervaren, dan bereikt het zijn doel ook niet. Maar er zit echt een visie en een denken achter, hoe je mensen mee kunt nemen. Ja dat zit er echt achter, maar oké, na ja, als dat niet ervaren wordt (...)” P.1.65

(...)

“Maar dat proberen wij dan wel een geheel van te maken. Vanuit daar is dan toch onze theologische visie daarop dat die dienst als geheel die gaat mensen raken. Het is niet alleen de preek of dat ene lied, maar als het één het ander versterkt, ja dan kan er wat gebeuren.” p.2.69

De voorgangers denken al langer na over de vraag hoe zij de diensten vorm kunnen geven zodat er meer participatie kan komen (dat is immers ook het onderwerp van dit onderzoek). Door het interview heen merkte ik dat dit een onderwerp is wat hen veel bezighoudt in deze corona-tijd. Hun visie is zelfs zo dat ze niet meer terug willen naar hoe het was (een dienst met 200 mensen), maar een nieuwe vorm willen vinden voor na de corona-tijd. In de antwoorden die de voorgangers geven over de visie

van de diensten wordt het ook vaak gekoppeld aan hun relatie t.o.v. de gemeente. Vaak wordt aangegeven dat deze relatie een uitdaging is.

“Maar we hebben wel zoiets van, we gaan in dit spoor verder, en hopen dat zoveel mogelijk mensen aangehaakt blijven en gaan aanhaken, maar wat we niet willen is op zondagochtend een bomvolle zaal, want dan ga je weer terug naar hoe het was.” -P.2.12

“Ja, maar als de gemeente zegt, dat is wat we willen hoe we het hadden, dat zou voor mij wel een punt zijn om te zeggen; dan ben ik hier niet meer de juiste persoon, ja dat. Maar dat geloof ik niet hoor, dat nee. Die ontwikkeling duurt zo lang en er is zoveel gaande dat de terugweg is denk ik niet alleen voor ons, maar voor veel kerken is die afgesloten. Het moet echt anders.” - P.1.13

4.4.1.3 Ontmoeting tussen gemeenteleden vormgegeven:

Om antwoord te krijgen op de vraag naar hoe de ontmoeting tussen gemeenteleden vorm krijgt is de volgende vraag gesteld: waarin vindt de ontmoeting tussen gemeenteleden vooral plaats nu?

Het was opvallend dat de voorgangers beide even stil waren nadat deze vraag werd gesteld en dat de eerst reactie was dat ze het niet direct wisten.

“Mm, Dat is nou het grote punt.” P.1.15

Naarmate ze langer over deze vraag nadachten kwamen er toch een aantal dingen naar boven. Er is ontmoeting tussen gemeenteleden in de zaal voorafgaand aan of na de dienst. Ook werd er voor de corona-tijd ontmoeting gefaciliteerd tijdens het koffiedrinken in de ontmoetingszaal. Maar over die manier waren ze niet tevreden. Wanneer er (volgens de corona maatregelen) een aantal mensen in de kerkzaal aanwezig mochten zijn werd het koffiedrinken zo gefaciliteerd dat mensen op hun eigen stoel bleven zitten en op 1,5 meter afstand met degene die links of rechts naast hen zat konden praten.

“Jawel maar ook daar, in de ontmoetingsruimte, als je iemand moest vinden, dan wist je ongeveer waar iemand staat en met wie dan ook. De ene groep ging dan aan die kant eruit, en de andere groep aan die kant. Heel vaak wist ik dan ook die zal wel daar staan, en dan ga je ernaartoe. Naja heel veel dezelfde groepjes, en er was ook bepaalde mensen die dus nergens bij hoorden, die voelden zich doodongelukkig, of die gingen maar gewoon gelijk naar huis, want die denken want ik heb toch niks, of niemand ziet me.” - p.2.23a.

In dit antwoord van de voorgangers wordt ook duidelijk dat ze veel ‘vaste’ groepen waarnemen. Daarin zien ze een ‘bedreiging’ voor de rest van de gemeente, omdat er op die manier alleen contact mogelijk is binnen de vaste groepen en er niet meer wordt omgekeken naar nieuwe gemeenteleden of gemeenteleden die aan de rand staan. Ontmoeting tussen gemeenteleden vindt dus ook vooral plaats in een paar kringen die wel samenkomen (online of in kleine kring). Maar hierin zien ze dat de kleine vaste groepen de grote groep van de gemeente in de weg staat.

“En zijn dus een paar kringen, die samenkomen (...) Dat zijn nou juist, die vaste groepjes die er al waren. (...) Maar het staat het geheel in de weg, dat je met elkaar verbonden bent als één lichaam. Dat staat het in de weg, en uhm, ja, dus ik denk zelf dat er heel veel mensen zijn die geen echte ontmoeting hebben met mensen uit de gemeente. Die kijken wel de stream of dus niet en die zoeken het ergens anders misschien.” P1.19

Toen ik de vraag stelde of er verbinding is tussen de gemeenteleden tijdens de dienst, was het antwoord ook al snel ‘nee’.

*"Maar is er ook verbinding tussen de gemeenteleden tijdens de dienst?" - Interviewer
(Al door mij heen) "Nee, nee, Er is echt niks. We wisten echt niet hoe we dat voor elkaar moesten krijgen." -P1.36*

Toch horen de voorgangers wel van verschillende gemeenteleden dat er wel ontmoeting plaatsvindt in de diensten, ondanks dat ze dit niet bewust faciliteren. Maar simpelweg gewoon omdat ze met elkaar iets beleven. De voorgangers horen dat tijdens het zingen de gemeenteleden wel verbinding met elkaar ervaren.

Door de gemeentezondag, een zondag waarop voorstellen door gemeenteleden konden worden gedaan om de ontmoeting en verbinding meer te bevorderen, kwam het idee van een tweede dienst op zondag. De voorgangers vertelden dat ze hier mee aan de slag zijn gegaan en dat het idee van de tweede dienst was om meer met elkaar te kunnen delen. Ook is op die gemeentezondag het idee vanuit de voorgangers ontstaan om gemeenteleden de opening van de dienst te laten doen, omdat zij als voorgangers niet alleen maar zelf op het podium wilden staan. Dit is ook een manier om de ontmoeting tussen de gemeenteleden te bevorderen.

"Want het is wel de gemeente, en niet de dominee-show. Dus daarin, merk je dat dat wij daarin ja, gewoon op een geven moment ook in de weg kunnen staan, en dan doen wij een stapje terug." P2.47

4.4.1.4 Ontmoetingen met God vormgegeven:

Toen ik de voorgangers de vraag vroeg naar waar de ontmoeting met God vooral in plaatsvindt, waren ze eerst ook even stil.

"(...) Waarin vindt de ontmoeting met tussen gemeenteleden en God dan vooral plaats? (...) - Interviewer

Allebei nadenkend.... Lange stilte

"mmm ja" - p.1.53

"ja... goede vraag." - p.2.54

Eerder in het gesprek kwam naar voren dat toen de voorgangers net in de gemeente waren, het zoeken was hoe juist daaraan vorm te geven en hoe daarover te communiceren met de gemeente. Omdat ze uit de onderwijswereld kwamen, moesten ze ook 'hun niveau' van spreken aanpassen.

"We kwamen natuurlijk uit de onderwijswereld, dus we hebben toch wel een beetje in het begin over de hoofden heen gepreekt, of dat het te veel was, te compact of te abstract. Terwijl er ook mensen zijn die zeggen, geef me gewoon drie stappen, drie dingen wat ik kan doen. Dus, na ja goed, zo is het wel even zoeken geweest. Maar ja, de vorm van de prediking, ja daarin zijn wij natuurlijk best wel klassiek. We vertegenwoordigen dan toch de oudere preek cultuur. Dat heeft ook met onze leeftijd te maken. Dus, en daar geloven we in: verkondiging van het woord (...). - p.2.30

"(...) En dan worden ze erdoor gezegend en zeggen ze, daar kan ik de hele week op teren. Er is ook wel iemand die heeft gezegd, een collega die zei, misschien dat jullie zoveel qua onderwijs en Bijbel-onderwijs en diepgang in je preken geven dat ze door de week geen behoefte hebben aan nog een onderwijsgroep. Dus dan denk ik van ja, misschien om het maar even zo te zeggen, doen we het te goed waardoor we iets in werking zetten. Waardoor het andere niet kan groeien. Omdat wij dat zelf tegenhouden." - P.2.32

De prediking is voor de voorgangers een grote manier om mensen in ontmoeting te brengen met God. Dit was ook al duidelijk te zien in de antwoorden over de visie van de diensten. Het gaat juist om die ontmoeting met het Woord met een hoofdletter W. Dit is ook gelijk de rol die de voorgangers voor zichzelf zien.

"Ja, ik... ja dat is dus eigenlijk de rol die ik voor mezelf zie. God en mensen met elkaar verbinden dat dat mijn verantwoordelijkheid is." - P.2.62

In de diensten zien de voorgangers ook andere onderdelen waarin ze mensen in ontmoeting met God willen brengen. Zoals het gebed, een open altaar, avondmaal en liederen. Bij de liederen noemen ze vooral de teksten van de liederen, die moeten goed aansluiten zodat de dienst één geheel wordt.

"Maar dat proberen wij dan wel een geheel van te maken. Vanuit dat is dan toch onze theologische visie daarop dat die dienst als geheel die gaat mensen raken. Het is niet alleen de preek of dat ene lied, maar als het één het ander versterkt, ja dan kan er wat gebeuren." p.2.69

Ondanks dat de teksten van de liederen een ontmoeting met God kunnen 'brengen', zijn de voorgangers ook kritisch op het vele zingen in de gemeente. Ze zien daarin een 'bedreiging' voor de gemeente.

"(...) en dat [ze zingen] nodig hebben om dicht bij God te komen, zo wordt dat tegen mij gezegd (...) Omdat, door zingen krijg je een fijn gevoel en dat leggen mensen uit als en nu ben ik dan dichtbij God. Ja, wat zou je dan anders willen nog, als dat je geeft? Het is bijna een beetje als een verslaving, hé. Ik neem drank en dan merk ik hey, dit is een fijn gevoel dan zijn al die vervelende dingen weg, dan neem ik nog meer. Maar het is niet de weg om een langdurige weg echt goed gevoel te hebben, of je he, je leven zinvol te maken. Nou zo iets lijkt het wel dat dat wel gebeurd is bij ons." - p.1.29

Ook noemen ze dat 'speciale' diensten, zoals een doopdienst, of een herdenkingsdienst manieren zijn om gemeenteleden in verbinding te brengen met God, omdat in die diensten meer symbolen gebruikt worden.

4.4.1.5 Overig

In het interview kwam naar voren dat de verwachtingen van de gemeente erg hoog zijn: van hoe de diensten zijn vormgegeven tot het gedachtengoed dat alles 'perfect' moet worden uitgevoerd.¹⁴

Bepaalde verwachtingen hebben ook te maken met hoe mensen reageren op elkaar. De voorgangers kregen van een gemeentelid te horen dat diegene zich niet op haar gemak voelde in de gemeente.¹⁵

Als laatste werd er door één van de voorgangers nog een toevoeging gegeven aan het interview. De toevoeging ging over de verwachtingen die gemeenteleden uitspreken over de rol van de voorganger. Echter, worden die verwachtingen als niet prettig ervaren door de voorganger en beleeft de voorganger de rol op een andere manier.¹⁶

4.4.1.6 Samenvatting

Uit het interview wordt duidelijk dat de voorgangers erg veel visie hebben voor de gemeente en voor de diensten. De persoonlijke visie van de voorgangers toen ze starten bij deze gemeenschap was dat

¹⁴ Zie bijlage 5, code p.1.38

¹⁵ Zie bijlage 5, code p.2.79

¹⁶ Zie bijlage 5, code p.1.89 -p.1.90

het een levende gemeenschap mag zijn met daarin ook focus naar 'buiten' toe. Voor de diensten is de visie dat er juist met de gemeenschap samen geloofsgroei kan plaatsvinden. Daarmee willen ze de zondagsdienst een plek voor ontmoeting met God maken. De voorgangers hopen dat door de diensten God meer een plek mag krijgen in de levens van de gemeenteleden. God is daarmee het startpunt van de diensten en de kern van de liturgie. Alles hangt samen en heeft invloed op de ontmoeting met God. Wanneer er gevraagd werd hoe de ontmoeting met God wordt vormgegeven komt na een lange stilte het antwoord van de onderdelen van de dienst: gebed, open altaar, preek, zingen, alles bij elkaar maakt de ontmoeting met God. Uit het interview komt naar boven dat de preek een centrale rol speelt in de ontmoeting met God. Toch blijft het zoeken naar een goede manier op aan te sluiten bij de gemeente.

De ontmoeting met gemeenteleden onderling in de dienst wordt (bijna) niet vormgegeven door de voorgangers. Eigenlijk alleen het koffiedrinken is een gefaciliteerde mogelijkheid tot ontmoeting. Verder kwam naar boven dat de relatie met de gemeente soms ingewikkeld is door bepaalde verwachtingen vanuit de gemeente over hoe de rol van de voorganger zou moeten zijn.

4.4.2 Uitvoerende en meedenkende van de diensten

4.4.2.1 Inleiding:

Bij deze groep heb ik acht mensen in totaal geïnterviewd, verdeeld over twee groepen. De eerste groep bestond uit vijf mensen, die allemaal muzikant/zanger zijn. De tweede groep bestond uit drie mensen, waarvan twee muzikanten en één geluidsman. Er zijn veel interessante dingen gezegd, maar omwille van de omvang van dit onderzoek zal ik de meest relevante resultaten per thema delen. Soms zal ik onderscheid maken tussen de twee groepen omdat het ene interview anders verliep dan het andere.

Om de antwoorden te kunnen plaatsen heb ik eerst de volgende vraag gesteld: 'Waarom heb je de rol van muzikant/geluidsman op je genomen? Waarom blijf je het doen?'.

Vijf van de acht mensen die ik heb geïnterviewd zijn begonnen als muzikant bij het jeugdwerk.

In beide groepen werd aangegeven dat ze deze taak op hen hebben genomen omdat ze het ten eerste 'leuk' vinden om te doen, het geeft hun energie, ze genieten ervan. Dit valt vaak ook samen met het feit dat muziek een hobby is van sommige uitvoerenden. Bij één van de uitvoerenden is het zelfs omdat het een hobby van die persoon is dat diegene in de diensten ook muziek speelt. De gemeente komt voor diegene op de tweede plaats. Ook is dienstbaarheid (aan God en/of aan de gemeente) een argument wat veel terugkomt. Er wordt bijvoorbeeld door een zanger genoemd dat het vanzelfsprekend is om talenten in te zetten om God en de gemeente te dienen.

"ik zing graag al mijn hele leven en ja voor mij is het ook zo vanzelfsprekend om mijn talenten in te zetten op de plek waar ik ben. En ja, dus soort van één en één is twee bij mij. In de zin zo van, ik weet dat ik God hiermee dien en ook de gemeente." - 2.p.3.9

Betrokkenheid bij de gemeente wordt ook vaak genoemd. Een taak hebben is een manier van zelf ook 'meedoen'. Zo krijgen sommige uitvoerende door de taak ook meer focus en/of beleven ze de diensten meer.

"Het geeft jou dus ook echt een stukje betrokkenheid?" - Interviewer

"Ja, Ja, echt, het helpt mij ook om meer... Je kunt niet afdwalen met je gedachten omdat je gewoon bezig bent. Ik vind het dus echt fijner om zelf ook mee te spelen." - 1.p.1.18

4.4.2.2 Visie over de diensten

Bijna in elke antwoord op de vraag wat de visie, vanuit hun rol, is over de diensten werd er aangehaald dat het gaat om 'samenkomen', 'samen ontvangen', 'het gemeenschappelijke' en 'ontmoeten'. Daarop aansluitend werd het 'samenkomen' ook vaak in combinatie genoemd met 'God aanbidden.'

"Ik denk wel dat het juist wel goed is dat we samen God zoeken en samen God aanbidden. Dat is iets wat mij, wat bij mij een grote rol speelt zeg maar." 2.p.2.18

"Ja, samen komen met de gemeente sowieso, en hé, ook delen wat je bezighoudt en wat je meemaakt. Wat mij betreft, dat merk ik wel met gemeenteleden onderling maar ook juist in het samen met elkaar God aanbidden zeg maar." - 2.p.1.17

In de tweede groep kwam het unaniem naar boven dat aanbidding vooral te maken heeft met muziek en door muziek plaatsvindt.

"En hoe krijgt die aanbidding dan vorm? Is dat vooral dus de muziek?" - interviewer

"Ja, voor mij is het gewoon de muziek." - 2.p.2.19

"Ja voor mij ook." - 2.p.1.20

Enkele noemde de zondagdiensten ook het moment om als gemeente met elkaar 'voeding' te ontvangen. Maar ook om vervolgens weer in kleinere groepen nog meer verdieping te zoeken.

"Ik zie de diensten als een stukje voeding (...) zo zie ik het dan wel voor me dat je dus de kerk en de dienst als om plenair met z'n alle te ontvangen tegelijkertijd en dat je daarna uit elkaar gaat in kleinere gemeenschappen, groepjes, om nog meer de verdieping in te gaan." - 1.p.2.28

In de eerste groep werd genoemd dat het zijn van een 'warme' en 'uitnodigende' gemeenschap ook van belang is voor de diensten. Er ontstond een gesprek tussen de uitvoerenden of dat dan ook zo geldt voor hun specifieke taak. Ondanks dat dit antwoord ook de visie op de taak aanraakt, heeft het grotendeels ook met de visie op de dienst te maken, vandaar dat ik het hier benoem.

"(...)Maar we zijn helemaal niet op die manier uitnodigend om op nieuwe mensen af te stappen. Dan denk ik wel, het is hartstikke mooi dat ik 'halleluja' ben op het podium en de mensen denken 'wow wat tof' maar als ik er dan vervolgens voorbijloop, hoe uitnodigend zijn we dan?" - 1.p.2.37

"Is het dan niet gewoon zo iets als een band op een bruiloft? Dan is de bruiloft heel gezellig, en dan zijn wij gewoon dienstbaar en maken muziek. Maar is het niet onze taak om iemand..." 1.p.1.38 *"Maar het is wel ook onze taak, omdat wij wel deel uitmaken van de gemeente."* - 1.p.4.39

"Maar dat is niet specifiek weggelegd voor een muzikant." - 1.p.5.40

"Nee, ik denk dat het is weggelegd voor iedereen. En dat niet slechts een selectief groepje zich daarvoor geroepen voelt." - 1.p.2.41

Door één van de uitvoerende werd er genoemd dat hij niet echt een visie op de diensten heeft omdat het in zijn optiek niet gaat om 'het ontvangen' maar om 'het doen' en dienstbaar zijn richting de omgeving.

"Dus eigenlijk vind ik de kerk an sich een beetje ingedut, dan zie ik ons zo zitten zondag en dan moet ik ook naar mezelf kijken he. Maar dan denk ik, wat betekenen we dan voor de rest om ons heen? Om dus te zeggen of ik een duidelijke visie heb voor de kerkdiensten zondagochtend, 'nee' dat heb ik niet. Ja, leuk samen zingen, dat vind ik fijn. Maar de kerk zelf, dan spring ik om dienstbaar te zijn voor je omgeving." - 1.p.5.29

4.4.2.3 Visie eigen taak

Over het algemeen hebben de zangers 'meer' visie op hun eigen taak dan dat de rest van de uitvoerenden dat hebben. Er werd door hen genoemd dat hun visie op hun taak is om mensen te prikkelen en mensen in aanraking met God te brengen. Voor de rest van de uitvoerenden sluit het veelal aan bij waarom ze hun taak op zich hebben genomen en waarom ze het doen. Veelal dus de 'dienstbaarheid'.

"Mensen in aanraking brengen met God. Absoluut, dat zou ik echt, dat is echt mijn voornaamste doel waar ik mee kom." 2.p.1.45

"ja, inderdaad, dat heb ik ook wel." - 2.p.3.46

In de eerst groep ontstond er een gesprek over wat precies 'de positie' is van de uitvoerenden ten opzichte van de gemeente. Iemand noemde dat aanbidding te maken heeft met dat het met elkaar als gemeente gedaan wordt. De taak als uitvoerende kan dan ook pas *dan* 'goed' worden uitgevoerd. Daarop werd gereageerd dat het meer gezien werd als een voorbeeld positie t.o.v. de gemeente en hoe je moet reageren op de gemeente.

"Ik wil mijn stem inzetten voor God en voor opbouw van de gemeente, en daar heb ik de gemeente bij nodig. Ik kan niet in mijn eentje daar staan als niemand meedoet." 1.p.3.44

"Ik merk dat het voor mij anders is. Ik merk dat het voor mij als ik zing, ik nog meer een voorbeeld ben voor de gemeente voor hoe zij op dat moment de aanbidding in gaan. (1.p.5, knikt instemmend, 'mm') dus ik ben me ook heel erg bewust dat als ik mijn handen in de lucht steek dat uitnodigend is voor de gemeente om dat ook te doen. Maar als ik gewoon zo sta [doet handen langs het lichaam] dat dat niet uitnodigend is. Dus wat je zegt, [wijzend naar p3] 'het samen doen', maar dan ben ik wel een aansteker in heb ik het idee..." 1.p.2.45

"Ik denk dat het juist ook wel een mooi voorbeeld is van hoe je toch bij elk deel van de gemeente blijft in deze tijd, dat je daarin ook niet los van de gemeente staat, weet je wat ik bedoel? Dat je juist daarin ook één bent. Dat als de gemeente even iets minder kan, dat wij dan ook... dat het voor ons zelf dan ook prettig voelt om iets minder te doen." - 1.p.4.48

Waar de één zijn taak in deze tijd wel 'goed' kan uitvoeren, is dat voor de ander weer moeilijker.

De corona-maatregelen die gaan over het niet hardop zingen door de gemeente en het met een minimaal aantal mensen bij elkaar komen raken hoe de taak wordt uitgevoerd en wat de visie op de taak is. Vooral de zangers houden zich meer in of hebben er persoonlijk minder plezier in. Het wordt af en toe gezien als een soort optreden of het wordt 'werk' genoemd.

"(...)Dus als je op dit moment aan mij vraagt, wat is de reden dat je er op zondag bent, puur ook vooral dat ik dienstbaar wil zijn naar de gemeente toe en de mensen thuis." - 2.p.1.24

Later in het gesprek zei deze persoon ook het volgende:

"Want als het iets is, wat zeg maar blijvend is, dan zou ik er wel nog een keer over nadenken of dit iets is waar ik kan dienen. (...) Dus het is ook gewoon een stukje inleveren van je bediening. (...) Maar het gaat er uiteindelijk wel om van: heb je plezier in de bediening die je doet? En krijg je energie van de bediening die je doet? Want ik denk wel dat als het iets vrijwilligs is, en waar je geen energie van krijgt, of er niet blij van wordt dat je het niet uit liefde of vol passie zou kunnen doen. Dus zeker in die zin is het verandert door corona." 2.p.1.48-49

4.4.2.4 Bijdrage aan ontmoeting:

Het is opvallend dat eigenlijk alle uitvoerenden de vraag over bijdrage aan ontmoeting beantwoorden met dat ze zeker bijdrage aan ontmoeting tussen gemeenteleden en met God, maar dat ze eigenlijk niet echt (bewust) bijdragen aan ontmoeting tussen gemeenteleden onderling.

"Ik denk tussen mensen onderling, uhm, is het onze rol het minst handig." - 1.P.4.74

Sommige geven wel aan dat ze wel bijdragen aan ontmoeting tussen mensen onderling, omdat muziek en samen zingen in hun ogen verbindt. Er wordt genoemd dat als er al een bijdrage daaraan wordt geleverd het komt omdat er met de gemeente samen God wordt aanbeden en dat er op die manier verbinding onderling tot stand komt.

"Maar het feit dat je met elkaar als gemeente God aanbidt, brengt verbinding onderling." 1.P.1.89

Er wordt dus wel gezegd door de uitvoerende dat ze een bijdrage leveren aan de ontmoeting tussen mensen en God.

"Maar als het gaat om de ontmoeting met God, daarvan geloof ik echt dat samen zingen een enorm belangrijke schakel is en een belangrijke factor en dan is iedereen die dus met de muziek en zang bezig is bepalend in mijn beleving, in mijn visie." - 2.p.3.92

In beide groepen werd er ook genoemd dat er voor hen een opdracht ligt om kwaliteit neer te zetten, omdat er een bijdrage wordt geleverd aan de ontmoeting tussen mensen en God.

"Dat geeft ons ook een bepaalde verantwoordelijkheid om wel kwaliteit neer te zetten dan om er gewoon geen potje van te maken." - 1.p.5.79

"Ja, en dat is ook gewoon Bijbels." - 1.p.1.80

"Ja, want op het moment dat je afgeleid wordt, door iets wat niet goed gaat, kan je je focus verliezen zeg maar. (...) Maar als het gewoon soepel verloopt, dan is het ja, dan heb je geen afleiding, dat is het eigenlijk. Dan worden mensen niet afgeleid van het zoeken van en ontmoeten van God. Tenminste dat is wat mijn idee daarachter is." - 2.p.2.95

4.4.2.5 Uitdragen van de taak

Ik vroeg de uitvoerende hoe ze hun taak ervaren rondom de uitvoering ervan. Kunnen ze hun taak goed uitleven en ervaren ze dat ze de ruimte hebben om dat te kunnen doen of worden ze te beperkt?

Veel uitvoerenden noemden dat ze zich beperkt voelen of hebben gevoeld rondom de lied- en/of muziekkeuze. Dat ligt vaak aan wat de meningen vanuit de gemeente zijn.

"Het voelt een beetje alsof de zondagochtenddienst, de mensen kritischer zijn, dat je dan gewoon meer in het vaste plaatje moet gaan zitten, minder wat nieuws durft te proberen, dat je dan denkt, oh, wat zullen ze wel niet denken als ik dat ga proberen. En ook dat het gewoon moet lopen. Bij de jeugd was het allemaal wat vrijer." - 1.P.1.101.

"Nou als ik even naar mijn rol bekijk, dan is er wel een belemmering geweest van dat er een hele tijd, binnen de gemeente heel veel mening was over geluid. Dat heeft heel veel jaren gespeeld." - 2.p.2.166

Aan de andere kant zijn sommige ook juist blij verrast als ze - voor hun idee - wel andere liederen/elementen proberen.

"Maar dat ik inderdaad meteen zoiets had van, oh ja ik had hier ook in eerste instantie een heel ander idee bij, maar dat ik van heel veel gemeenteleden heel veel positieve feedback kreeg 'oh wat een mooi nummer.'" - 1.p.3.111

In de samenwerking met de voorgangers wordt door het merendeel geen belemmeringen (meer) ervaren. Eén iemand noemt dat die zich wel af en toe beperkt voelt wat betreft de liedkeuze.

“Soms te beperkt ja. Op zich is de liedkeuze wel aan ons, maar is er wel een bepaalde richtlijn die je meekrijgt (...) Op zich is het wel mooi om er dan een geheel van te maken, want dat is ook wat je wilt met de diensten denk ik. Maar ik heb ook wat diensten gehad dat er letterlijk werd gezegd van wil je stoppen op minuut 3.33 en daarna dat lied tot minuut 2.42 doen, om te voorkomen dat het anders te lang zou duren. Dan dacht ik wel, is er wel ruimte überhaupt voor zeg maar het spreken van de heilige geest, of zeg maar de klok tikt? Dat vind ik wel moeilijk ja” - 2. P1.114

Er werd ook genoemd dat er enigszins belemmeringen kunnen zijn in het uitvoeren van de taak wanneer anderen hun taak niet goed doen. Dat kan zijn in de samenwerking met andere bandleden of technici.

“Het enige wat ik zelf fijn vind, is om, als dingen gewoon goed gaan, als andere mensen ook inzet tonen. Dat is wat mij zou kunnen belemmeren in mijn taak.” - 1.p.1.119

Ook wordt er genoemd dat er geen belemmeringen zijn of dat nooit ervaren hebben.

“Maar ik heb me nooit beperkt gevoeld” - 2.p.3.119

4.4.2.6 Overig

Er zijn een aantal dingen die niet gelijk betrekking hadden op de vragen, maar wel naar boven kwamen tijdens de interviews en toch relevant zijn voor het onderzoek dat ik ze hier ook benoem.

Het onderwerp van ‘kwaliteit leveren’ heb ik ook al genoemd onder het kopje ‘bijdrage aan ontmoetingen’. Daarnaast heeft het ook impact in hoe ze met elkaar omgaan en in beide groepen is hierover gesproken, zonder dat ik er direct naar vroeg. Een persoon noemde dat er na de dienst als eerst wordt gepraat over de gemaakte fouten onder de uitvoerenden. En het gesprek ging erover dat ze zichzelf dit hebben opgelegd.¹⁷

In de eerste groep kwam er een gesprek op gang toen ik vroeg of mensen nog iets kwijt wilden. Een persoon vertelde het apart te vinden dat er met de overige uitvoerenden weinig tot niet wordt gepraat over hun persoonlijk geestelijk leven in combinatie met het uitvoeren van de taak. Het gesprek dat volgde tussen de uitvoerenden was of dat wel nodig was en wanneer je wel of niet op het podium ‘mag’ staan en of dat te maken heeft met ‘zonden’ en/of je relatie met God. In het kader van dit onderzoek is deze extra inbreng erg interessant. Het zegt namelijk dat de relatie met God ook juist van belang is wanneer iemand een taak uitvoert, en ook dat het van belang is dat dit met elkaar gedeeld wordt. Op dit moment wordt dus niet ervaren dat gedeeld kan worden over hun persoonlijk geestelijk leven.¹⁸

4.4.2.7 Samenvatting:

Veel uitvoerenden hebben deze taak op hen genomen omdat ze het ‘leuk’ vinden en omdat ze er energie van krijgen. Daarnaast kan ook geconcludeerd worden dat ‘dienstbaarheid’ een grote rol speelt in het doen van de taak voor de uitvoerende.

¹⁷ Zie bijlage 5, code uitvoerenden 2.p.1.100 - 2.p.1.103

¹⁸ Zie bijlage 5, code uitvoerenden - 1.p3.132- 1.p3.136

De visie van de uitvoerenden over de diensten kan worden samengevat dat het vooral gaat om het samen komen. Het samen zijn als gemeente is de kern. Daarin heeft het samen zijn voor de meesten betrekking op God aanbidden of samen voeding ontvangen. Ook heeft het allemaal betrekking op het zijn van een warme gemeenschap voor anderen binnen of buiten de gemeente.

Er kan worden geconcludeerd dat de zangers meer visie voor hun eigen taak hebben dan de rest van de uitvoerenden. Hun visie gaat over het brengen van mensen bij God door het zijn van een voorbeeld in aanbidding. Door de corona-maatregelen vinden sommige uitvoerenden hun taak minder 'leuk', en zien zij het soms zelfs als werk.

De uitvoerenden noemen dat er goed bijgedragen kan worden aan ontmoeting met God en dat muziek juist daarin een belangrijke factor is. Het is daarom voor (bijna) alle uitvoerenden belangrijk om kwaliteit te leveren. Tegelijkertijd wordt het soms ervaren dat kwaliteit leveren ten koste gaat van de relatie onderling van de uitvoerenden. En dat het meer gaat om de kwaliteit dan om de relatie met elkaar en met God delen. De uitvoerenden noemen dat ze niet bijdrage aan ontmoeting tussen gemeenteleden onderling. Enkel onbewust omdat zingen verbindt.

In het uitvoeren van de taak worden er af en toe belemmeringen ervaren. Vooral op het gebied van lied- of muziekkeuze. Daarin gaat het vooral om de meningen vanuit de gemeente. Door een enkeling zijn er af en toe belemmeringen door het visieverschil over aanbidding met de voorgangers.

4.4.3 Gemeenteleden

4.4.3.1 Inleiding:

Voor deze categorie heb ik 13 gemeenteleden geïnterviewd die regelmatig of vast de diensten bezoeken (wanneer dat volgens de corona-maatregelen mogelijk was) of kijken via de stream. De 13 gemeenteleden waren verdeeld over drie groepen. De drie groepen waren allemaal weer verschillend van elkaar en dat resulteerde dan ook in drie interviews met een verschillend karakter. Sommige mensen kenden elkaar al, anderen weer niet. Juist omdat het interview en dit onderzoek in het teken van ontmoeting staat, vond ik het belangrijk dat er eerst een kennismakingsronde werd gedaan.¹⁹

Aan het eind van de interviews werd dan ook vaak aangegeven dat de gemeenteleden het 'leuk' vonden om elkaar te spreken.

"Ja ik vind het leuk om jullie te spreken, anders was dat niet gebeurd." - 3.p.1.244

"Ja ik vond het ook een heel fijn gesprek." - 3.p.4.245

Om de antwoorden goed te kunnen duiden heb ik eerst de vraag gesteld aan de gemeenteleden waarom ze naar deze gemeente gaan of waarom ze naar de stream kijken. Veel gemeenteleden gaven aan dat deze gemeente erg Bijbelgetrouw is en dat dat een reden was waarom ze deze gemeente bezoeken en/of lid zijn. Daarop aansluitend ook omdat ze in deze gemeente voeding krijgen door de diensten. Ook zeggen veel gemeenteleden dat ze zich 'hier thuis voelen' omdat dat 'de sfeer' goed is of omdat ze het fijn vinden hoe dingen verlopen. Er is aangegeven door een aantal dat zij juist door deze periode de vrijheid voelt om eens bij een andere kerk de diensten via de stream te bekijken en zo bij deze gemeente uitkwamen. De rest gaf aan graag ook de diensten te bezoeken wanneer dat mogelijk is.

¹⁹ Omwille van de privacy heb ik dit stuk uit het verbatim gehaald.

4.4.3.2 Ervaringen met ontmoeting met gemeenteleden en met God.

Ik vroeg de gemeenteleden wat hun ervaringen waren met ontmoetingen met gemeenteleden en met God en hoe dit in de diensten is. Zoals ik ook al hierboven beschreef, was er ontmoeting tussen de gemeenteleden door dit interview. Dat werd ook naar elkaar uitgesproken.

“Ik vind het super bijzonder dat jullie om deze reden hier zijn. Want ik voel me echt, ik denk van he, ik vind het een verrijking van, ik vind het bijzonder om jullie te leren kennen.” - 1. p.3.79

“Ik vind het ook mooi om jullie te zien, op de stream. En nu om jullie te horen. Omdat je toch een beetje buiten de kerk staat. Het is gewoon mooi.” - 1.p.1.80

Over het algemeen wordt de ontmoeting met andere gemeenteleden als warm en positief ervaren. Maar wanneer er meer over wordt doorgepraat in de verschillende interviews komen er ook andere dingen naar boven. Er wordt aangegeven door het grotendeel van de geïnterviewden dat er vaste groepjes zijn waarbij ze merken dat ze het moeilijk vinden om daar ‘tussen’ of ‘in’ te komen. Door een gemeentelid werd aangegeven dat hij/zij, toen de gemeente voor de corona-maatregelen nog wel fysiek samen kon komen, af en toe het idee had niet helemaal zichzelf te kunnen zijn.

“Ja. Ik ervaar, weetje we zitten hier dan nu al bijna 2 jaar en in het begin zijn het de wittebroodsweken, dan denk je gewoon mooi, prachtig, enzovoort. Maar op een gegeven moment merk je wel hoe stug structuren in de kerk zijn. En weet je, dit is een familiekerk. En dat is wat je heel erg ziet. Het is een kerk waar mensen al heel lang met elkaar op club zitten die elkaar door en door kennen en families. En wij hebben geen familie in de kerk. Dus voor dat je dat dan voelt en ervaart. Het is hetzelfde als, dan doe je een oproep voor een Bijbelstudiegroep en horen we niets.” 3.p.1.54

“Ja, ik heb precies hetzelfde eigenlijk.” - 3.p.5.55.

Voor de corona-tijd was er na de dienst op zondag een moment van koffie drinken. Dat moment werd door de geïnterviewde gemeenteleden als lastig ervaren en zij verklaarden dat door de vaste groepen en clubjes.

“Ik had dat voor de corona ook al, van dat ik dan. Ik kom hier al 7 jaar in deze gemeente. Maar alsnog sta ik heel vaak zondags alleen daar ‘koffie te drinken’, ik drink geen koffie, maar dan sta ik daar.” - 3.p.4.58 (...) “maar bij mensen die elkaar kennen, ja je komt er gewoon niet bij.” - 3.p.4.63

Tegelijkertijd wordt er ook ervaren dat de eerste stap zetten lastig is. In de tweede groep ontstond daar een gesprekje over.

“Ja van om nou bij een vaste groep zelf te gaan staan, ja... ik zou dat wel doen ofzo, maar of ik me daar echt heel comfortabel bij voel... nee ik denk het niet.” - 2.p.4.39

(Instemmend en lachend) *“nee...” - 2.p.1.40 en 2.p.2.40*

“Ja, dan ga ik zo erg mijn best doen. En dan denk ik van, ja, ... toch nee... Dat is dan ook zo geforceerd. Het is ook gewoon fijn als mensen ja, gewoon op jou afstappen, dat.” - 2.p.4.41

In de derde groep ontstond er ook een gesprek over het moment van uit de dienstenzaal stappen. Dat werd als niet prettig ervaren door de drukte in de ontmoetingsruimte.

“Nee, ik denk dat het door de drukte, dat je eigenlijk door de drukte gewoon opgeslokt wordt. Waardoor je gewoon geen tijd krijgt om die dienst gewoon te overdenken.” 3.p.2.109

In deze corona-tijd toen er volgens de maatregelen wel diensten gehouden konden worden met een kleine groep mensen werd er koffiegedronken op de zitplaats in de zaal. Mensen hielden op die manier de afstand, maar konden wel in gesprek met elkaar. Dit werd als zeer prettig ervaren door de geïnterviewden. Mensen voelden zich gezien en hadden het idee dat ze ongedwongen contact hadden met andere gemeenteleden. Het maakte de ontmoeting makkelijker.

“Maar is het nu, we hebben natuurlijk een tijdje met die 30 mensen koffiegedronken in de dienst. Je moest dan op je stoel blijven zitten en draaien.” - 3.p.3.64

(Valt in) “Ik vond dat zo fijn! Ja, dat meen ik echt!” - 3.p.1.65

Buiten de zondagdiensten wordt door een aantal geïnterviewde gemeenteleden wel ontmoeting ervaren in kleine groepen of in één op één contacten. Als dat er is, wordt dat ook als goed ervaren. Als voorbeeld wordt de Bijbelstudie die over het Bijbelboek Job ging genoemd.

Ontmoetingen met God worden vaak ervaren door bepaalde onderdelen van de dienst, zoals de preek, het zingen, gebed of in de stilte. Het zingen wordt hierbij meerdere keren genoemd. Ook werd er door iemand genoemd dat God ontmoet kan worden in de dienst door de ander.

“Soms is dat in een preek, soms een lied. Wat je raakt. En soms ook niet een keer, dat kan ook een keer. Ja. Tja. Of een tekst die voorgelezen wordt.” - 1.p.4.81

Ook wordt door een gemeentelid het moment van ‘open altaar’ genoemd, waarin de ontmoeting met God ook de verbinding tussen gemeenteleden bevordert.

“Ik denk van persoonlijk, van voor corona als er na de preek zo’n open altaar was, dat vond ik zelf altijd wel heel erg mooi. Ook gewoon dan ging ik niet altijd naar voren. Maar dan ging ik bidden, natuurlijk met iedereen. En ik ben dan iemand die ziet dan zo’n soort van lichtjes naar de hemel gaan, omdat we met z’n alle dan een connectie hebben met God op dat moment, en dat vond ik zelf ook altijd wel heel mooi. Dan kon je de dienst overdenken en een beetje denken van hoe betrek ik het dan op mij? En ook gewoon nadenken over andere mensen zeg maar. Ja, dat vond ik altijd wel een heel mooi moment waarop je zeg maar, vol contact hebt met God in de dienst.” - 2.p.1.87

Veel geïnterviewden ervaren ontmoeting met God ook juist in de kleine dingen, zoals een vogel in de natuur of in de stilte thuis. Daarin is de ontmoeting met God vooral iets wat individueel beleefd wordt. Af en toe wordt de ontmoeting met God wel met anderen beleefd door bijvoorbeeld een kring, zoals een jongvolwassene die dat vindt bij de jongvolwassenen-kring.

“Ja, ik denk het wel. Ja. Ik vind wel dat de diensten die dan gegeven worden heel mooi en je bidt natuurlijk van tevoren met elkaar en het is altijd heel fijn om dan te merken dat dingen waar jij over nadent of last van hebt, dat anderen dat ook hebben. Dat komt dat terug in die preken zeg maar. En dan heb je gewoon een gevoel dat je inderdaad samen God ontmoet.” - 2.p.1.52

4.4.3.3 Wat de gemeenteleden nodig hebben qua ontmoeting met andere gemeenteleden en met God

Wat de geïnterviewde gemeenteleden nodig hebben voor/in contact met andere gemeenteleden is, misschien wel het meest voor de hand liggend, andere gemeenteleden zelf. Ze noemen dat ze graag meer contact hebben met andere gemeenteleden. Door de corona-crisis worden de medegemeenteleden en het contact gemist. Daarnaast wordt er ook genoemd dat gemeenteleden graag meer gemeenteleden willen leren kennen en/of opzoek zijn naar ‘gelijkgestemden’. Terwijl ook door iemand die alleen de stream kijkt, werd aangegeven dat er geen behoefte aan meer contact is.

"Ja persoonlijk zelf de diensten vind ik wel fijn. Maar ik zou het wel beter vinden dat je na de dienst niet meer zo tussen iedereen door golft zeg maar, dat je meer het idee hebt dat je daadwerkelijk mensen kent, en dat je niet alleen maar staat van mmm, wie zijn dit allemaal." - 2.p.1.159

Wanneer er dus wel erg behoefte is aan contact, is het, zoals ik hierboven heb beschreven, lastig voor velen om de eerst stap te zetten en om het contact aan te gaan. Ondanks dat er dus wel behoefte is hieraan.

"Ja het zou kunnen, ik ben ook niet zo'n spontaan type die overal contacten gaat leggen." - 1.p.4.157

Wat in twee van de drie interviews ook naar boven kwam, is dat het voor hen niet duidelijk was wat er precies allemaal aangeboden wordt rondom kringen/ontmoeting vanuit de gemeente zelf.

"(...) Het zou wel prettig zijn, als je inzicht krijgt in bijvoorbeeld wat voor Bijbelstudies er zijn, en wat voor kringen er zijn. Om samen te gaan zoeken. En dat is nu echt. Ze moeten er zijn, wat ze zijn in elke kerk aanwezig. Dus ze zullen hier ook wel zijn. Maar niet te vinden... ik zou het niet weten." - 3.p.2.190

De gemeenteleden gaven ook aan dat ze andere gemeenteleden nodig hebben in contact met God. Vooral in de derde groep kwam dit sterk naar voren.

"Ik heb vooral mijn eigen gevoel dat ik mijn ontmoeting met God, dus zeg maar, het is niet verbonden met iemand. Het is alleen ik en God soort van. Dat vind ik toch wel een beetje... dat ik dat alleen moet doen. Maar terwijl ik wel heel graag zou willen dat ik dat met meerdere mensen, een klein groepje ofzo, dat zou willen doen." - 3.p.4.117

"Nou weet je, ik zelf. Ik ben 59 jaar ik ken God al een leven lang. Dus in die zin, kent God mij ook erg goed. Maar ik leer God ook steeds beter kennen. Maar dat zit ook wel een valkuil in. Zo van, ik werk in een christelijke organisatie, we bidden, weet ik het allemaal. Maar ik heb andere mensen, kerkmensen nodig om te leren en om te ontmoeten." - 3.p.1.191

Rust is ook een factor die veel naar voren kwam als wat gemeenteleden nodig hebben in ontmoeting met God, bijvoorbeeld net na de preek.

"Ja, uhm, nou ik denk gewoon letterlijk even de stilte. Gewoon even stil zijn. Dat je gewoon, even na kan denken over wat er gezegd is, wat de liederen met je doen. Een beetje hoe jij dat verwoorden over het open altaar. Misschien dat dat stukje ook wel is wat ik nodig heb. Gewoon de stille. Maar de stilte kan natuurlijk ook onwennig zijn, terwijl mijn ervaring ook wel is dat het juist in die stilte, of als het een beetje onwennig is, dat er dan ook wel juist iets een beetje op gang komt ofzo." - 2.P.4.114

Sommige gemeenteleden gaven ook aan dat ze het nodig vinden om ook door de week 'bij de les te worden gehouden' met bijvoorbeeld Bijbelstudie of een creatieve verwerking van de dienst. Dit kan dan zelf, of samen met een groep gemeenteleden.

4.4.3.4 Visie op de zondagdiensten

De visie op de zondagsdiensten van de geïnterviewden is samen te vatten in 'ontmoeting met God en met je medechristenen', dit kwam in alle interviews naar boven.

"Om met elkaar gemeente te zijn, om elkaar te ontmoeten en te ontdekken dat je elkaar gewoon nodig hebt." - 2.p.2.126

Knikt instemmend. - 2.p.4.

“Ja, dat onderschrijf ik ook. Omdat je in de zending soms ook met een klein groepje de straat op gaat, maar ik vind de gemeente en gemeente-zijn heel goed. En je hebt elkaar echt nodig. Het lichaam van Christus, het zijn niet allemaal losse ledematen.” - 2.p.3.127

Daarnaast ook om met elkaar te delen en de dienst samen met elkaar op te bouwen.

“En ik vind het ook wel goed dat ze nu zeggen. ‘Wij zijn niet alleen maar degene die dit allemaal regelen’ maar dat ze ook zeggen, iemand anders gaat de diensten openen. Dat heb je toch meer dat je niet het idee hebt dat zij het alleen maar hoeven te dragen zeg maar. En dat je het dan toch met z’n alle doet.” - 2.p.1.139

De ontmoeting met God is ook onderdeel van de visie op de diensten. Een bemoediging of preek is daarin belangrijk voor mensen. Die ontmoeting kan ook komen door iets spontaans of iets wat niet op de planning stond.

“Ja ook dat, maar ook een stukje bemoediging of hoe wil je het noemen op zondag.” - 1.p.4.206

Ook zien een aantal gemeenteleden de zondagdiensten als moment om naar buiten te treden en praktisch aan de slag te gaan.

“Ik denk dat ik het wel interessant zou vinden om, om de week met gemeenteleden in het kerkgebouw en de andere week wat te doen. Omdat ik ook merk, ik vind het ook zelf vrij veilig om in het gebouw te zitten en moeilijk vindt om uit te stappen. Maar als het gewoon onderdeel is van de dienst, en met gemeenteleden op zondag wat te gaan doen, of naar buiten te gaan. Dat zou ik wel leuk en goed vinden.” - 2.p.4.143

4.4.3.5 Overig:

Onder dit kopje noem ik een aantal punten die tijdens de interviews zijn genoemd, die niet gelijk onder en ander kopje vallen maar wel relevant zijn voor het onderzoek. Aan het eind van het interview bij de derde groep werd er genoemd dat er behoefte was om meer te praten met gemeenteleden over ‘dit soort’ onderwerpen. Daarmee werd bedoeld om meer in gesprek te gaan over onderwerpen wat de gemeente aangaat.²⁰

In de tweede groep ontstond er een gesprek over betrokkenheid en hoe je als gemeentelid daar invulling aan kan geven. De één noemde bijvoorbeeld dat door het meedoen aan dit interview er al meer betrokkenheid was of doordat er nu een keuze is gemaakt dat gemeenteleden de diensten ‘mogen’ openen. En een ander noemde dat er regels en structuren nodig zijn daarvoor.

4.4.3.6 Samenvatting:

De interviews zelf waren al een mooi middel om tot ontmoeting te komen voor de geïnterviewde gemeenteleden met elkaar.

De meeste gemeenteleden gaan naar deze gemeente omdat ze het een Bijbelgetrouwe gemeente vinden. Ook omdat de ‘sfeer goed’ is en omdat ze zich er ‘thuis’ voelen.

De ontmoeting met andere gemeenteleden wordt over het algemeen als warm en positief ervaren. Toch ervaren ze bijna allemaal dat er vaste groepjes zijn in de gemeente en dat ze daar moeilijk ‘tussen’ of ‘in’ komen. Ook werd er aangegeven dat iemand zelfs zichzelf niet helemaal meer durft te zijn op de zondagochtend. Het koffiedrink- moment (voor de corona-maatregelen) wordt ook als lastig en niet

²⁰ Zie bijlage 5, code gemeenteleden 3.p.1.240 - 3.p.1241

fijn ervaren door de geïnterviewde. Veel staan alleen en maken moeilijk contact en weten niet hoe ze de eerste stap moeten zetten richting andere gemeenteleden. Ook ervaren sommigen dat door de drukte in de ontmoetingszaal ze niet de dienst kunnen overdenken. Echter, het koffiedrink-moment in de corona tijd wordt wel als prettig ervaren en gemeenteleden voelden zich meer op hun gemak.

Ontmoeting tussen gemeenteleden wordt ook ervaren in kleine groepjes zoals een jongvolwassenenkring of 1 op 1 contact, als dat er is.

Ontmoeting met God wordt ervaren door de verschillende onderdelen van de dienst. Stille en gebed worden vaker genoemd, zoals het open altaar. Ook geven gemeenteleden aan dat ze God ontmoeten in de kleine dingen van het leven.

De gemeenteleden geven ook aan dat ze stilte nodig hebben om God te ontmoeten. Dit kan echter ook door Bijbelstudies of bijvoorbeeld door een creatieve verwerking van een preek. Het is opvallend om te zien dat de gemeenteleden erg verlangen naar contact met anderen. Er wordt zelfs door verschillende mensen genoemd dat ze andere gemeenteleden nodig hebben om God te ontmoeten.

In het contact met andere gemeenteleden hebben ze vooral nodig dat er 'echt' contact is. Ook is een stukje moed nodig om te kunnen stappen naar de ander. Praktisch is er nodig dat ze weten wat er allemaal gebeurt of wordt aangeboden in de gemeente rondom kringen of Bijbelstudies.

De visie op de zondag van de gemeenteleden is dat het gaat om de ontmoeting met anderen en ook de ontmoeting met God. Het samen doen en samen vormgeven van de dienst speelt ook een grote rol. Daarnaast vinden sommige gemeenteleden het belangrijk dat er plaats is voor het 'naar buiten stappen'.

4.4.4 Conclusies interviews

De conclusies zal ik bespreken in het licht van mijn onderzoeksvraag. Tegelijkertijd zal ik ook hier antwoord geven op deelvraag 4. Uit de resultaten van de interviews kan worden geconcludeerd dat alle drie de groepen de zondagdiensten zien als 'samenkomsten': het samen bij elkaar komen van de gemeente. De uitvoerenden leggen de nadruk bij het 'samenkomen' op aanbidding en/of samen voeding ontvangen. De gemeenteleden leggen weer de nadruk in het 'samenkomen' om de dienst daadwerkelijk samen met elkaar te beleven en vorm te geven. Daarnaast leggen zij de nadruk op het naar buiten stappen. Alle drie de groepen noemen dus dat de zondagdiensten er zijn om met elkaar samen te komen.

De voorgangers geven door de verschillende onderdelen van de dienst vorm aan de ontmoeting met God. Daarbij zeggen ze dat het alles bij elkaar is, wat de ontmoeting met God maakt. De voorgangers zeggen dat de preek een centrale rol heeft. De uitvoerenden zien in hun taak een belangrijke bijdrage aan de ontmoeting met God. Het is daarom voor (bijna) alle uitvoerenden belangrijk om kwaliteit te leveren. Tegelijkertijd wordt het soms ervaren dat kwaliteit leveren ten koste gaat van de relatie onderling van de uitvoerenden. De gemeenteleden benoemen weer dat het gaat om de verschillende onderdelen van de dienst waarin ze God ontmoeten, namelijk vooral door de stilte, gebed en open altaar. En ook benoemen ze het ontmoeten van een ander gemeentelid om zo meer ontmoeting met God te kunnen hebben.

De voorgangers geven nauwelijks tot geen vorm aan de ontmoeting tussen gemeenteleden. Buiten het feit dat ze zien dat er spontane ontmoetingen zijn tussen mensen bij het binnenkomen van de zaal waarin de diensten worden gehouden. Het is opvallend dat de uitvoerenden ook geen rol zien in de ontmoeting tussen gemeenteleden. Zij noemen overigens wel dat ze er misschien onbewust aan bijdragen wordt doordat men met elkaar zingt. In de antwoorden van de gemeenteleden wordt duidelijk dat zij de ontmoeting met andere gemeenteleden als lastig ervaren, maar er tegelijkertijd wel

veel behoefte aan hebben. Ze hebben de indruk dat er veel vaste groepjes zijn en dat ze daar moeilijk 'in' of 'tussen' komen. Als een ontmoeting wordt gefaciliteerd, zoals het koffiedrinken in corona-tijd, dan wordt dit echter wel als zeer waardevol beschreven. De kleinere groepen werken over het algemeen dus beter.

4.5 Conclusies kwalitatief onderzoek verbinden aan de literatuur

In deze paragraaf zal ik de conclusies vanuit het kwalitatief onderzoek verbinden aan de literatuur. Zoals uit de resultaten van de interviews is geconcludeerd, zien alle drie de groepen de zondagdiensten als 'samenkomsten': het samen bij elkaar komen van de gemeente. Dit sluit aan bij wat Barnard, Van de Poll en Wesley zeggen. De voorgangers zien daarin dat God het startpunt is en de kern van de liturgie is. Tegelijkertijd stellen zij ook dat een ontmoeting met God het doel is van de diensten. Deze twee uitgangspunten, God zien als startpunt maar ook als doel, geeft het verschil tussen hoe Barnard en Van de Poll tegen liturgie aankijken, weer. Barnard stelt dat God het startpunt is van de liturgie, terwijl Van de Poll de ontmoeting met God als een doel ziet (zie hoofdstuk 3.2.2). Wanneer we dit betrekken op het concept ecclesiologische participatie, heeft het samenkomen in zichzelf niet gelijk een waarde. Want samenkomen zonder (juiste leer van) Jezus Christus heeft geen ecclesiologische betekenis, zoals Volf benoemd. Echter, wanneer men in 'communion' met elkaar is, zoals Volf en Noble benoemen, is het samenkomen van grote waarde en is dat een uiting van 'communion'. In de antwoorden van de geïnterviewden groepen staat in het samenkomen de ontmoeting met God meer centraal dan de ontmoeting onderling. Echter, voor Wesley is het in de samenkomsten van groot belang dat er ook met elkaar gedeeld wordt en dat er met elkaar ontmoeting plaatsvindt. Samen God aanbidden, zoals de muzikanten ook zeggen, brengt geloofsgroei mee. Vanuit de observaties en het interview met de voorgangers wordt ook duidelijk dat het streamen van de diensten een moeilijkheid met zich meebrengt. Door de stream is het moeilijk voor de gemeenteleden om elkaar te kunnen ontmoeten. Dit geldt ook voor de ontmoeting van de voorgangers met de gemeente. Enkele gemeenteleden benoemden dat in of rondom de samenkomsten er ook ruimte moet zijn voor het 'naar buiten treden', oftewel voor missie. Wesley benoemde dat missie ook een vorm van aanbidding is.

De voorgangers geven door de verschillende onderdelen van de dienst vorm aan de ontmoeting met God. Dit is ook terug te zien in de resultaten van de observaties. Daarbij zeggen de voorgangers dat het alle onderdelen bij elkaar zijn wat de ontmoeting met God maakt. Zo ervaren de gemeenteleden de ontmoeting met God ook. Dit komt ook overeen met de gedachte van Wesley over de structuren in een dienst. Door de structuren werkt de Geest en door structuren kan er een ontmoeting met God worden bewerkstelligd. De voorgangers zeggen dat de preek een centrale rol heeft. Uit de observaties is dit ook gebleken. Dit komt overeen met wat Barnard dan ook zegt over de protestantse liturgie, namelijk dat het Woord centraal staat.

De uitvoerenden benoemden dat doordat zij bijdragen aan een ontmoeting met God, ze kwaliteit moeten leveren. Slechte kwaliteit staat volgens hen een ontmoeting met God in de weg. Er werd aangegeven door een van de uitvoerende dat het werd ervaren dat het meer gaat om de kwaliteit dan om de relatie met elkaar als uitvoerenden en met God. Vanuit de gedachte van ecclesiologische participatie en 'communion' is men al in verbinding met God wanneer men het geloof belijdt volgens Volf. Dat is een andere gedachte dan bij de uitvoerenden. Zij (lijken te) benoemen dat elke keer weer

gezocht moet worden naar die verbinding. Echter, wanneer men al beseft dat men in 'communion' is, geeft dat een andere ontmoeting dan dat men God 'erbij' moet halen.

Het ontvangen van het avondmaal heeft in de tijd van mijn observaties niet plaatsgevonden. Dat er geen avondmaal is gehouden heeft waarschijnlijk ook te maken met de corona-maatregelen. Echter, voor Noble en Volf zijn de sacramenten ook van groot belang in het hebben van ecclesiologische participatie en het onderhouden van de 'communion' tussen God en mensen.

Zoals in de vorige paragraaf is geconcludeerd ontmoeten de gemeenteleden onder andere God in andere gemeenteleden. Zij geven aan dat juist die tweevoudige 'communion' van groot belang is, zoals Volf dat ook benoemt. En zoals Noble aangeeft kan je, wanneer je in 'communion' bent, niet individualistisch leven en heb je elkaar nodig. De gemeenteleden geven aan, zoals ook in ontmoeting met God, dat ze de tweevoudige 'communion' nodig hebben. Ze verlangen en streven ernaar om die te ervaren. Wesley benoemt in zijn kijk op de samenkomsten ook dat het er om gaat 'alles met elkaar te delen', zowel in materieel opzicht als geestelijk opzicht. Zoals gebleken in de observaties, is de ontmoeting met elkaar vormgegeven door het laten zien van filmpjes van gemeenteleden met een persoonlijke boodschap. Echter, in de interviews hebben de gemeenteleden aangegeven behoefte te hebben aan verdiepend contact wat verder gaat dan filmpjes.

De belofte die gedaan wordt aan de kinderen die werden opgedragen in de dienst van 8 maart 2020, is een goed voorbeeld van ecclesiologische participatie. Er is namelijk volgens Volf ook een wil of convenant nodig om de verbinding met elkaar te onderhouden.

Volgens Volf is het bij ecclesiologische participatie van belang dat iedereen ook zijn of haar gaven kan inzetten omdat je immers met elkaar gemeente bent. In de diensten zijn het vooral de voorgangers, muzikanten en technici die hier vorm aan kunnen geven.²¹ Als laatste noem ik het punt vanuit de observaties betreffende het gebruik van taal van de voorgangers en hoe ze de gemeente begroeten: 'wij hier' en 'jullie daar'. Volgens Volf en Noble is iedereen een 'wij'. Kerk zijn de mensen namelijk samen. Volf zegt hierover dat men niet alleen tot geloof kan komen. Dit doet men samen met andere gelovigen en daarmee is men ook in 'communion' met die andere mensen.

²¹ Na de gemeentezondag eind augustus is meer ruimte gekomen voor gemeenteleden door de opening van de diensten te doen.

Hoofdstuk 5: Conclusies en product

5.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zal ik aan de hand van de literatuurstudie en het kwalitatief onderzoek tot conclusies komen. Ik zal eerst conclusies geven over de deelvragen om mij vervolgens te richten op de conclusie van de hoofdvraag, de aanbevelingen en het product.

5.2 Beantwoording deelvragen

Om de hoofdvraag te beantwoorden zijn er aan het begin van het onderzoek een aantal deelvragen opgesteld. In deze paragraaf zal ik antwoord geven op de deelvragen en deze met elkaar verbinden. Dit alles om vervolgens de hoofdvraag te kunnen beantwoorden.

In de literatuurstudie is er onderzoek gedaan naar welke inzichten Miroslav Volf en Thomas Noble bieden over ecclesiologische participatie. Daarnaast is onderzoek gedaan over de vraag hoe die ecclesiologische participatie de Wesleyaanse liturgie kan verrijken. Miroslav Volf en Thomas Noble zijn er beide over eens dat 'communion' de kern is van ecclesiologische participatie. Wanneer er geen 'communion' is, is er geen ecclesiologische participatie. En daarmee is er geen kerk. Het gaat om de verbinding tussen mensen en de Triniteit. Beiden zeggen dat er in het eschaton een diepe ongeïnterrupteerd verbinding is met de Triniteit, maar dat we daar nu al naar kunnen streven en kunnen ervaren. Het is het delen van het leven met elkaar en het hebben van diepe verbondenheid met elkaar. Men kan namelijk niet individueel kerk zijn volgens Volf en Noble. Volf geeft daarbij aan dat het 'intreden' in het geloof, in de gemeenschap niet alleen kan worden beleefd. Hij geeft aan dat zodra men geloof belijdt, men in de tweevoudige 'communion' treedt. Geloof belijden is daarin een concrete uiting van 'communion' hebben: een 'communion' met de Triniteit en een 'communion' met andere mensen. Zowel Volf als Noble legt nadruk op de Heilige Geest als degene die de 'communion' bewerkstelligt. In het licht van mijn hoofdvraag is dit van belang omdat het hier gaat om iets dat niet gemaakt, gezien, of gemeten kan worden. 'Communion' is niet individualistisch, maar het moet wel vanuit een persoonlijke diepe spiritualiteit tot stand komen. Zonder Jezus Christus is er geen 'communion'. De sacramenten kunnen deze spiritualiteit bevorderen en geven tegelijkertijd concreet uiting aan 'communion'. Het is dus van belang deze te blijven vieren. Daarnaast zijn er nog een aantal andere concrete uitingen waarin 'communion' zichtbaar wordt, of waardoor zij wordt gevoed. Een van die uitingen is een wil of een covenant zoals Volf benoemt. Omdat mensen hier op aarde in een gebroken wereld leven, gaat het hebben van 'communion' soms niet vanzelf en kan een wil of een covenant(bijvoorbeeld, een lidmaatschap) volgens Volf nodig zijn. Daarnaast betekent het hebben van 'communion' concreet voor Volf dat iedereen ook gaven van de Geest heeft gekregen, zodat de diensten en het kerk-zijn samen met elkaar worden vormgegeven. Noble legt meer de nadruk op de relaties onderling en zegt dat missie ook een belangrijk concreet gevolg van ecclesiologische participatie is.

Vanuit de literatuurstudie naar de liturgie kan hierop aangevuld worden dat het samenkomen in de naam van Jezus ook een uiting van 'communion' is. Volgens Wesley is de noodzaak van de samenkomsten erin gelegen dat deze er zijn om elkaar te ontmoeten en om alles met elkaar te kunnen delen. Dat is niet alleen in materieel opzicht, maar ook in geestelijk opzicht, want het Christendom is volgens hem een sociale religie. Het gaat er om met elkaar God te aanbidden als een levend offer en als gemeente door en door verbonden te zijn met elkaar en met God. Liturgie is hierin een middel. Immers, door de structuren (liturgie) kan er een ontmoeting zijn met God. Barnard ziet hierin dat God

het startpunt van de liturgie is en dat de mensen antwoord geven aan Hem. Hij noemt dan ook dat de liturgie *responsoriaal* is. Anders dan Barnard geeft Van de Poll aan dat God het doel is van de liturgie. Door de structuren heen kan er een ontmoeting met God zijn, maar het startpunt van die ontmoeting is dus volgens Barnard en Van de Poll verschillend. Dit alles betekent dat de participatie soms ten dele georganiseerd is, waarbij het gaat om het bewustzijn dat hiermee ruimte wordt gecreëerd voor die ontmoeting met de Geest.

Kijkend naar de KvdN Zaanstad kan het concept van ecclesiologische participatie haar helpen, omdat men door begrip van dit concept de focus kan verleggen van 'individueel consumeren' naar waar het in de samenkomsten ten diepste om zou moeten gaan, namelijk 'communion'. Vanuit de interviews is gebleken dat de verschillende groepen de diensten nu zien als 'samenkomsten'. Dit sluit goed aan bij Volf, Noble en Wesley. God wordt gezien als startpunt en tegelijkertijd als het doel in de liturgie. De uitvoerenden zien dat een ontmoeting met God het doel is en leggen daarom de druk op zichzelf en andere uitvoerenden om kwaliteit te leveren omdat ze anders de gemeenteleden een ontmoeting met God 'afnemen'. Echter, vanuit het concept van 'communion' is er zodra men gelooft, ook sprake van in 'communion' treden. Er is dus al verbinding en er hoeft niet opnieuw gezocht te worden naar die verbinding. Vanuit de interviews is er ook gebleken dat de gemeenteleden een ontmoeting met God hebben door de verschillende onderdelen van de dienst heen. Aanvullend op Volf en Noble zijn voor de gemeenteleden onderdelen als stilte, gebed en het 'open altaar' manieren om 'communion' concreet te uiten. De gemeenteleden geven ook aan dat, net zoals Volf en Noble benoemen, een ontmoeting met een ander gemeentelid kan helpen in de ontmoeting met God. Daarnaast, in lijn met Noble, werd er door sommige gemeenteleden benoemd dat er meer ruimte mag zijn voor missie.

'Communion' is, naast de verbinding met de Triniteit, ook ontmoeting en verbinding hebben met elkaar als gemeenteleden. In de KvdN Zaanstad is dit nog niet echt vormgegeven of sluiten de dingen die wel zijn georganiseerd niet goed aan op de behoefte van de gemeenteleden. In de interviews is er namelijk door de gemeenteleden aangegeven dat zij in kleinere groepen beter tot ontmoeting komen dan in de grote ontmoetingszaal.

5.3 Beantwoording hoofdvraag en aanbevelingen

Hoe kan de Kerk van de Nazarener Zaanstad de diensten invullen vanuit ecclesiologische participatie zodat de diensten verrijkt worden?

Een Wesleyaanse ecclesiologische participerende liturgie, hoe zou dat eruit kunnen zien? Uit literatuuronderzoek is gebleken dat de structuren van groot belang zijn en kunnen helpen in de ontmoeting met God. Hieronder zal ik een aantal onderdelen noemen die verwerkt kunnen worden in de dienst.

- Herinnering aan het geloof belijden. Door te starten met het benoemen (hard op zeggen) dat God (met Zijn Geest) 'hier' is en dat er 'communion' is met Hem en met elkaar. Er hoeft niet telkens opnieuw gezocht te worden naar die verbinding. De verbinding staat. Vanuit deze verbinding kan je elkaar ontmoeten. Je hoeft Hem niet 'erbij' te roepen. Op die manier ontstaat er een andere ontmoeting met God.
- Gebruik inclusief en eenvoudig taalgebruik richting de gemeente in de zaal en via de livestream. Ondanks dat de gemeente als geheel in fysieke vorm niet bij elkaar kan komen is de gemeente nog steeds gemeente met elkaar. Daarnaast is het van belang om de gemeente mee te nemen in woorden in wat er gedaan wordt.

- Het Woord: het geschreven Woord en het gehoorde Woord. Laat een gemeentelid, of misschien wel meerdere gemeenteleden de schriftlezing doen. Op deze manier kan er samen worden gelezen.
- Bidden en stilte. Maak ruimte voor gezamenlijk gebed, door mensen de kans te geven hardop te bidden met de gehele gemeente of in kleine groepen. Zorg ook voor stilte zodat mensen persoonlijk kunnen bidden en de dienst kunnen overdenken, zoals bij het open altaar.
- Delen met elkaar (materieel en geestelijk) door te maken voor ontmoeting tussen gemeenteleden. In materiële middelen kan er gedeeld worden door geld te geven aan de gemeente. Geestelijk kan er gedeeld worden door mensen die een getuigenis vertellen. En laat mensen in kleine groepen met elkaar spreken over de dienst, God, en hun eigen leven.
- Vieren van de sacramenten. Het avondmaal is een ontzettend belangrijk concept in ecclesiologische participatie. Geef het een centralere plek in de liturgie. Immers, ecclesiologische participatie betekent dat men met elkaar in 'communion' is. Het avondmaal geeft een concrete uiting aan die 'communion' en is een herinnering om telkens weer die 'communion' te verdiepen. Het geeft dus direct vorm aan ecclesiologische participatie. Zoek naar een vorm die de nadruk legt op persoonlijke spiritualiteit zonder dat het individualistisch wordt. Door bijvoorbeeld persoonlijk 'de wijn' te laten ontvangen en de gemeenteleden elkaar 'het brood' te laten geven en te ontvangen.
- Samen aanbidden. Aanbidding kan bijvoorbeeld door het zingen van een aantal liederen én/of in bepaalde symbolische handelingen.
- Liturgische onderdelen, zoals belijden, vergeven, zegen. Maak ruimte in de diensten voor het belijden van geloof, het vragen om, en geven van, vergeving aan elkaar en aan God en het zegenen van elkaar. Op deze manier kunnen de diensten bijdragen aan het groeien in 'communion' en tegelijkertijd geeft het hieraan uiting.
- Laat elke dienst aanzetten tot missie.

5.4 Verdere aanbevelingen

Naar aanleiding van het onderzoek heb ik een aantal aanbevelingen voor de KvdN Zaanstad. Dit onderzoek is vooral gericht op hoe het concept ecclesiologische participatie de zondagsdienst kan verrijken. Omdat ecclesiologische participatie echter breder is dan de zondagsdienst zal ik mij in mijn aanbevelingen ook kort richten op die onderdelen buiten de dienst om.

Breder gemeenteleven:

- Inzetten op kleine groepen. Ecclesiologische participatie gaat ook om diep met elkaar verbonden zijn. Om diep met elkaar verbonden te zijn is het nodig om elkaar te ontmoeten en te kennen. Juist in de kleinere groepen is daar meer mogelijkheid voor en zover mogelijk is dit ook toegestaan vanuit de coronamaatregelen.
- Maak duidelijk wat voor kringen en onderwijsprogramma's er zijn in de gemeente zodat dit overzichtelijk is voor de gemeenteleden.
- De gemeente moet gaan beseffen dat ze als geheel mede zorgdragen voor het voortbestaan en onderhouden van de gemeente.
- Ga met elkaar als gemeente kritisch nadenken over wat de gevolgen zijn van een relatief grote gemeente op ecclesiologische participatie.

- Zet meer in op missie. Ecclesiologische participatie vraagt een niet-individualistische levensstijl, niet alleen tegenover andere gemeenteleden, maar ook richting mensen buiten de gemeente.
- Betrek mensen bij het vormgeven van de diensten door gavengericht te werken. Rust hen in hun taak ook toe (incl. muzikteam). Ecclesiologische participatie vraagt ook om met elkaar als gemeente de dienst vorm te geven.
- Men kan niet in 'communion' zijn wanneer men niet oprecht naar elkaar is. Wees eerlijk, oprecht en kwetsbaar naar elkaar als gemeente; spreek verwachtingen uit en oefenen met elkaar in het verlagen van de kwaliteitsdruk. Dit geldt voor zowel de voorgangers als de gemeenteleden.

Mogelijkheden tot verder onderzoek

Tijdens het onderzoek kwam ik erachter dat er een aantal onderwerpen zijn die meer uitgediept kunnen worden en waar mogelijkheden liggen tot verder onderzoek.

- Het onderwerp van ontmoeting en verbinding uitdiepen vanuit de psychologie en neurowetenschappen en wat dat te betekenen heeft voor een groep kerkleden.
- Wat zijn de verschillen tussen introverte en extraverte mensen en hoe heeft dat invloed op hoe mensen elkaar en God ontmoeten?
- Wat is de invloed van kwalitatief goede muziek op de ontmoeting met God?
- Wat is de invloed van liturgische objecten op de ontmoeting met God?
- Herhaling van de interviews met de verschillende groepen, omdat er nu 'slechts' een aantal zijn geïnterviewd.
- Hoe kun je aansluiten op de verschillende manieren van God ontmoeten in een gemeente?

5.5 Product

Voor het product verwijs ik naar bijlage 6. Het product is geschreven voor de voorgangers en de uitvoerenden. Ik heb een zogenaamde 'white-paper' geschreven. Dit is een document waarmee de voorgangers en de uitvoerenden zelf in gesprek met elkaar kunnen gaan over hoe precies vorm te geven aan de invulling van de liturgie. Daarom heb ik ook de gespreksvragen in de wij-vorm geschreven, ook omdat het onderwerp van ecclesiologische participatie niet vraagt om een 1 op 1 overname van een aantal structuren, maar een gesprek in de 'wij-vorm'.

5.6 Discussie

Aan het eind van dit onderzoek mag er ook gekeken worden naar hoe het proces is verlopen en waar er nog een kritische noot bij mag worden geplaatst. De periode van mijn afstuderen was een relatief lange maar ook een turbulente periode waarin er veel gebeurde in de gemeente, maar ook in de samenleving door het Coronavirus. Daarbij komt kijken dat deze gemeente dynamisch en in beweging is. Daardoor kan het zijn dat de gemeente soms verder ontwikkelde dan de gegevens die ik heb gebruikt in dit onderzoek. Dit gebeurde bijvoorbeeld met hoe de diensten werden vormgegeven. Zo is er na de zomer ervoor gekozen om gemeenteleden de opening van de dienst te laten verzorgen in plaats van dat de voorgangers dat doen.

De interviews heb ik gedaan met o.a. een groep gemeenteleden die over het algemeen allemaal de diensten bezocht wanneer dat mogelijk was. Dit kan de uitkomsten van het interview hebben gekleurd. Daarnaast kreeg ik als interviewer het idee dat een groot deel van de geïnterviewde mensen introvert zijn. Ook dit kan de uitkomsten van het interview hebben gekleurd en ik vraag me af of extraverte mensen andere antwoorden hadden gegeven.

Al met al ben ik wel tevreden met dit onderzoek en hoop ik dat het de gemeente verder helpt.

Bibliografie

- Barker, J. T. (2014). The Church at worship. In D. Leclerc, & M. A. Maddix (Red.), *Eccential Church, a Wesleyan ecclesiology*. Kansas City: Beacon Hill Press.
- Barnard, M. (2018). *Tot Gods eer, Handreiking voor gesprekken over liturgie*. Utrecht: Uitgeverij Boekencentrum.
- Handboek Kerk van de Nazarener 2017-2021*. (2018). Nazarene Publishing House.
- Noble, T. A. (2013). *Holy Trinity: Holy People, The theology of Christian Perfection*. Eugene: Wipf and Stock Publishers.
- Oskamp, P., & Schuman, N. (Red.). (1998). *De weg van de liturgie*. Zoetermeer: Uitgeverij Meinema.
- Staples, R. L. (1991). *Outward Sign and Inward Grace*. Kansas City: Beacon Hill Press.
- Stepp, T. A. (2009). Authentic Christian Worship: Discovering Wesleys criteria. (pp. 1-43). Evansville, Indiana: Grace Church of the Nazarene.
- Van de Poll, E. W. (2009). *Samen in de naam van Jezus, Over Evangelische liturgie en muziek*. Zoetermeer: Uitgeverij Boekencentrum.
- Verhoeven, N. (2016). *Wat is onderzoek?* Amsterdam: Boom uitgevers.
- Volf, M. (1998). *After Our Likeness, The Church as the Image of the Trinity*. Michigan: Wm. B. Eerdmans Publishing Co.
- Wesley, J. (1984). "Sermon 24: Sermon on the Mount IV". In A. C. Outler (Red.), *The bicentennial edition of the works of John Wesley Vol 1* (pp. 533-534). Nashville: Abingdon Press.

Websites:

- <http://didache.nazarene.org/index.php/volume-6-2/6-gtiie-brower-latz/file>
- <https://www.kvdn.nl/over-ons/waar-wij-voor-staan>
- <https://www.kvdn.nl/over-ons/wij-geloven>
- <https://kvdnzaanstad.nl/over-ons/de-kerk-in-zaanstad/>
- <https://kvdnzaanstad.nl/over-ons/voorgangers/>
- <https://kvdnzaanstad.nl/over-ons/wat-we-geloven/>
- <https://www.seedbed.com/why-pray-with-a-prayer-book>
- <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/john-wesleys-notes-on-the-bible/notes-on-the-acts-of-the-apostles/#Chapter+I>
- <http://wesley.nnu.edu/john-wesley/john-wesleys-notes-on-the-bible/notes-on-the-epistle-to-the-hebrews/#Chapter+X>

Bijlagen

Bijlage 1: Observatielijst

Observatielijst:

Wat wordt er gedaan en gezegd?

- De liturgie
- Is er ontmoeting voor mensen met elkaar?
 - Voor de dienst
 - Tijdens de dienst
- Welke sfeer hangt er tijdens de diensten?

Hoe reageren mensen op elkaar?

- Ontmoeting gemeenteleden met elkaar
- Ontmoeting gemeenteleden met God
- Ontmoeting gemeenteleden samen met God

Bijlage 2: Observatieverslag:

Ik heb één dienst geobserveerd voor de corona-tijd. Namelijk 8 maart 2020. Daarna heb ik de diensten van 15, maart, 29 maart, 3 mei, 5 juli, 12 juli, 26 juli, 2 aug, 9 aug, 16 aug, 23 aug geobserveerd. In deze resultaten zal ik op sommige diensten dieper ingaan op de andere diensten. Dat komt omdat sommige diensten dezelfde sfeer gaven en het niet dubbel opgeschreven hoeft te worden.

Via de livestream is er in het begin kort te zien hoeveel mensen er in de zaal zitten, vervolgens komt er intro-filmpje, die ook in de zaal te zien is. Wanneer dit filmpje begint, weten mensen dat de dienst ook begint. Het filmpje laat een aantal sfeerbeelden zien van verschillende aspecten van de gemeente, een beeld vanuit een dienst, vanuit het kinderwerk, en vanuit het tienerwerk. Het filmpje geeft een mooi beeld van de gemeente. Het geeft een 'gezellige' indruk. Het intro filmpje wordt naar aanleiding van het coronavirus en naar de veranderingen rondom de dienst, veranderd. Sinds 5 juli is er een ander intro-filmpje wat een aantal quotes laat horen van de voorgangers die ze in de diensten genoemd hebben, zoals 'Het is hier wel erg stil.'

In de dienst van 8 maart zitten er nog veel mensen in de zaal, deze mensen worden eerst welkom geheten. Omdat het een dienst waarin kinderen worden opgedragen, wordt er ook speciaal aandacht gegeven aan gasten in de zaal. Vervolgens richt de voorganger zich tot de camera en heet ook de mensen thuis welkom met de woorden "fijn dat jullie er ook bij zijn, en we wensen jullie ook een goede en zegenrijke dienst toe".

Deze dienst is dus een dienst waarin kinderen worden opgedragen. Bij het opdragen wordt de gemeente eerst door de voorganger eraan herinnert dat men bij andere kinderen ook een belofte heeft gedaan. Vervolgens vraagt de voorganger aan de ouders, familie en de rest van de gemeente ook om een belofte voor dit kind. De gemeente geeft gezamenlijk een belofte door 'ja' te zeggen. Er worden veel liederen gezongen in de dienst en een preek gehouden. Tijdens de rest van de dienst wordt er niet meer aan het opdragen gerefereerd. Na de preek en een lied is er een moment van gebed, mensen kunnen op dat moment naar voren komen, en knielen bij 'het open altaar'. Dit zijn knielbanken. Het beeld laat niet zien wie of hoeveel mensen er naar voren komen. Tijdens het zingen zie je dat mensen zich richten op God, door bijvoorbeeld hun ogen te sluiten tijdens het zingen en hun handen omhoog te houden. Er is een goede semiprofessionele band die de liederen leidt.

Wanneer de mensen aan het eind van de dienst de zaal verlaten, zie je mensen met elkaar praten, af en toe wordt er door iemand een hand op iemands schouder gelegd en even gelachen. Het muzikteam blijft nog een aantal liederen doorspelen. De sfeer voelt mijns inziens goed aan.

De dienst van 15 maart 2020 is de eerste dienst die volledige online is. Er zijn alleen mensen in de zaal die een taak hebben. De gemeente wordt hartelijk welkom geheten door één van de voorgangers en er wordt benoemd dat het fijn is dat de gemeente meekijkt via de livestream. Er wordt uitgebreid tijd genomen om de nieuwe situatie uit te leggen. Er is een nieuwe setting gemaakt op het podium. Er zijn drie stoelen geplaatst in een soort kleine huiskamer sfeer. De voorgangers en de voorzitter van de Kerkenraad, die ook de Bijbeltekst van vandaag leest, zitten er. De dienst willen ze zo normaal mogelijk laten verlopen door, voor zover mogelijk, het normale verloop aan te houden. Wel zijn er twee nieuwe onderdelen bij gekomen. Namelijk ten eerste een Kahoot-quiz, deze quiz wordt erbij gehaald om verbinding tot stand te laten brengen tussen de gemeenteleden ondanks dat ze niet bij elkaar zijn op één plek. En ten tweede is er ook een kindermoment wat nieuw is.

De algehele sfeer is over het algemeen goed, het is zoeken maar het beste wordt ervan gemaakt. Er is duidelijk te zien dat er wel aandacht is besteed aan de nieuwe vorm van kerk-zijn, en hoe het zo goed mogelijk overkomt bij de gemeente thuis.

In de diensten die volgen wordt er telkens weer gezocht naar manieren van participatie van de gemeenteleden. Zo zijn er in de dienst van 29 maart 2020 korte filmpjes te zien van gemeenteleden die een boodschap hebben naar de rest van de gemeente. Ook is er weer de kahoot-quiz, en een kindermoment. Aan het begin en eind van de dienst kunnen mensen een boodschap aan elkaar geven door middel van de Mentimeter. De dienst van 3 mei is voor het eerst ook samen met de Kerk van de Nazarener Purmerend. De voorganger vanuit die gemeente heeft nu ook een rol in de dienst. Daarnaast wordt er aandacht gegeven aan het schrijven van kaarten voor ouderen in verzorgingstehuizen, en wordt er een uitnodiging gedaan om elke avond via ZOOM mee te bidden voor de gemeente.

Gemeenteleden kunnen ook via een berichtje gebed voor hen vragen. Dit wordt geanonimiseerd en in de dienst wordt er voor hen gebeden door de voorgangers. Na een aantal weken wordt de Kahoot niet meer gedaan, en ook het kindermoment niet meer. De Mentimeter blijft nog wel onderdeel.

5 juli 2020 is de eerste zondag waarin weer een dienst wordt gehouden in de aanwezigheid van 30 gemeenteleden. De gemeenteleden in de zaal worden welkom geheten in eerste plaats en vervolgens de mensen thuis ook. De voorgangers roepen de gemeente op, om de zondag tot ontmoetingsdag te maken. Ze noemt daarbij dat 'we' gemeente 'samen' zijn, en daarvoor dus 'elkaar' nodig hebben. In het begin van de dienst wordt er gebeden om 'ons' te verbinden met elkaar. In de dienst van 5 juli mocht er zachtjes worden meegezongen vanuit de zaal, dit wordt dan ook gedaan. De voorgangers straalt een goede sfeer de zaal in, ze is duidelijk blij om een aantal gemeenteleden weer te zien.

In de diensten van 12, 29 juli werd participatie gedaan in de diensten in de vorm dat mensen tegen elkaar konden zeggen dat het fijn is dat ze er zijn (weliswaar in opdracht van de voorganger). Of er werd een lang interview gedaan met de tieners en leiding die mee waren op het jeugdzomerkamp. Verder was het niet goed te zien hoe het contact onderling van de gemeenteleden was tijdens de diensten. Af en toe werd er naar elkaar gelachen of werd er met elkaar gepraat voor dat de dienst begon.

In de dienst van 9 augustus, werd de vraag aan de gemeente gesteld hoe het gaat met het 'wjsamen.' Waarmee de voorgangers eigenlijk ecclesiologische participatie bedoelen. Er werd kritisch aan de gemeente gevraagd om te zoeken naar verbinding met elkaar.

Er werd uitgelegd dat terwijl er maar 50 mensen in de dienst zitten, dat ook andere mensen gemist worden en dat mensen zich af vragen hoe het met hen gaat. De voorganger ziet het als haar/hun taak om dit probleem aan te kaarten en benoemde het omdat de visie op dat moment niet wordt beleefd. De banner met de visie daarop 'Samen getuigen van Jezus Christus' werd toen dichtgeklapt als een profetisch gebaar. 'Het probleem' wordt veel medegedeeld vanuit het oogpunt van de voorgangers. Ze vragen de gemeente op, om aan te geven of ze er ook zo over nadenken. Vanuit de gemeente zijn er ongeveer 10 reacties hierop gekomen richting de voorganger na de dienst.

Eind augustus is er in een dienst gepreekt over het lichaam van Christus en hoe iedereen daar een rol in kan hebben. Er is toen door de voorganger een gemeentezondag uitgeroepen, waarin het podium voor de gemeente is. De gemeenteleden konden een idee inzenden en vervolgens presenteren over wat hun ideeën zijn voor de gemeente om meer met elkaar op te trekken. In die gemeentezondag

zijn er toch verschillende ideeën door verschillende gemeenteleden met elkaar gedeeld om de verbinding meer tot stand te laten komen.

Bijlage 3: Introductiebrief voor de interviews

Beste....

Via Wilma Holleman, uw voorganger, heb ik uw gegevens gekregen en ik heb vernomen dat u mij wilt helpen in mijn onderzoek door mee te doen aan een groepsinterview. In deze mail wil ik u meer informatie geven over het doel van het onderzoek en wat er precies van u wordt verwacht.

Allereerst zal ik mijzelf aan u voorstellen. Mijn naam is Esther Markusse, ik ben 25 jaar oud en woon in Amersfoort, daar ben ik ook lid van de Kerk van de Nazarener. Ook ben ik sinds september districtsjongerenwerker, al staat dat los van dit onderzoek.

Op dit moment ben ik aan het afstuderen voor de opleiding HBO-theologie aan de Christelijke Hogeschool in Ede. In het voorjaar heb ik contact gehad met Antonie en Wilma over mijn afstudeeronderzoek. Zij zagen een mogelijkheid om mijn onderzoek in de gemeente in Zaanstad te kunnen uitvoeren.

Het doel van het onderzoek is om de gemeente verder te helpen in het gemeente-zijn in en met Christus, door samen gericht te zijn op God en om gericht te zijn op elkaar. Of te wel om de verbinding te bevorderen. Dit alles zodat het gemeentelieven verdiept en verrijkt kan worden. Ik zal mij in het onderzoek focussen op hoe het concept van verbinding tussen mensen en God verrijking in de liturgie kan brengen en hoe jullie als gemeente daarin kunnen participeren.

Juist in deze tijd van het corona-virus is het belangrijk om manieren te zoeken van gemeente-zijn omdat de gemeente als geheel niet in levenden lijve samen kan komen. Zoals Wilma in de dienst van 9 augustus aangaf, is het zoeken naar manieren van 'wij-samen'. Dit onderzoek zal daarop dus aanhaken met bijzondere focus op de diensten.

De uitkomsten zullen uiteindelijk worden gegeven aan de voorgangers, met als doel om verder in gesprek te gaan met jullie als gemeenteleden en betrokkenen van de uitvoering van de dienst over de praktijk van de liturgie. De gegevens worden geanonimiseerd verwerkt en er zullen geen namen worden genoemd.

Door middel van een groepsinterview wil ik achter uw ervaringen en meningen komen over het gemeentelieven, de diensten, ontmoetingen met anderen en met God. Uw stem is daarin waardevol omdat u deel uitmaakt in de gemeente als gemeentelid. Ik zal drie groepen interviewen: de voorgangers, betrokkenen bij de uitvoering van de dienst, en een groep overige gemeenteleden. Ik kies daarbij voor het interviewen van groepen omdat ik denk dat het een verrijking heeft door jullie ook met elkaar in gesprek te laten gaan, het gaat er immers over om jullie als gemeente meer te laten verbinden.

U bent deel van de X- groep. De interviews zullen plaatsvinden in het kerkgebouw, uiteraard met inachtneming van de Corona-maatregelen. Omdat ik graag zoveel mogelijk van jullie samen in één interview spreek, wil ik u vragen om onderstaande datumprikker in te vullen. als u nog verdere vragen heeft, kunt u via onderstaande contactgegevens contact opnemen.

Hartelijke groet,
Esther Markusse

Bijlage 4: Interview Protocollen

Voorgangers:

Doelgroep:

Voorgangers: Antonie en Wilma Holleman

Doel van het interview:

Inzicht krijgen in hoe de voorgangers de ontmoeting met mensen onderling en met God vormgeven vanuit hun rol als predikant.

Afspraken: Het interview zal worden gefilmd. Na het transcriberen, en het anonimiseren, zal het beeldmateriaal worden verwijderd.

Vragen:

0: Hoelang zijn jullie al voorganger in deze gemeente? Hoe zijn jullie hier terecht gekomen?

Visie zondagdiensten

1. Wat is jullie visie op de zondagdiensten/ liturgie?

Bijdrage aan ontmoeting

2.a: Waarin vindt de ontmoeting tussen gemeenteleden vooral plaats?

- Pre corona - en nu?
 - in de liturgie?
 - Waarom op die manier?
 - kun je daarin een voorbeeld noemen?
- 2.b: Hoe zie je daarin je rol?
- Waarom doen jullie dat op die manier?

3.a. Waarin vindt de ontmoeting tussen gemeenteleden met God vooral plaats?

- Is dit anders pre corona dan nu?
 - In de liturgie?
 - Waarom op die manier?
 - Kun je daarin een voorbeeld noemen?
- 3.b. Hoe zie je daarin je rol?
- Waarom doen jullie dat op die manier?

Uitdragen van taak/uitdagingen

4. Is er iets wat je mist vanuit of in je rol als voorganger? Zou je meer of minder willen? Voel je je te beperkt of doe je te veel?
- Waar liggen (jullie) uitdagingen op het gebied van ontmoeting faciliteren?

Overig:

Zijn er nog andere dingen die je kwijt wilt?

Uitvoerenden:

Doelgroep: Meedenkers/uitvoerende betrokkenen bij de dienst.

Doel: Inzicht krijgen in hoe de uitvoerenden hun rol invullen en of en hoe zij kunnen bijdragen aan de ontmoeting tussen mensen en tussen mensen met God.

Afspraken: Het interview zal worden gefilmd. Na het transcriberen, en het anonimiseren, zal het beeldmateriaal worden verwijderd.

Vragen

0. Waarom ga je naar deze kerk, focus op hoe is je verbinding met de gemeente?

Waarom heb je de rol van muzikant op je genomen?

Visie diensten

1. In jouw taak als muzikant, zanger, etc., wat is jouw visie op de diensten?

Visie op eigen taak

2. Hoe zie je jouw eigen rol als muzikant? Wat is jouw visie op je taak?

Bijdrage aan ontmoeting

3. In hoeverre kun je, vanuit je rol, bijdrage aan ontmoeting tussen mensen onderling en mensen met God?

- Wat denk je dat de gemeente daarin nodig heeft?

Uitdragen van taak

4. Is er iets wat je mist in jouw rol als muzikant? Zou je meer willen of minder, voel je je te beperkt of te veel losgelaten?

Overig

Zijn er nog andere dingen die je kwijt wilt?

Gemeenteleden:

Doelgroep: Gemeenteleden

Doel: Het doel van dit interview is om inzicht te krijgen hoe mensen de ontmoeting met God en met anderen ervaren, wat hen hierbij helpt en wat ze missen.

Afspraken: Het interview zal worden gefilmd. Na het transcriberen en het anonimiseren, zal het beeldmateriaal worden verwijderd.

Vragen:

Openingsvraag:

0. Waarom ga/kijk je naar deze kerk en/of waarom ben je lid van deze gemeente?

0.2 hoe vaak kom je naar de kerk of kijk je de diensten online?

Ervaringen met ontmoeting

1. Wat zijn uw **ervaringen** rondom ontmoeting met **mede-gemeenteleden** en met **God** voor Corona?

- en in corona

- Hoe wordt dat beleefd? Gewaardeerd?

- In de diensten?

Nodig qua ontmoeting

2. Wat heeft u op het vlak van ontmoeting met **gemeenteleden** en **God nodig**? En is dit anders dan voor corona?

- Is daar iets wat u mist?

- Hoe is dit in de diensten?

Visie op de zondagdiensten

3. Wat is uw visie op de zondagdiensten?

Wat zou de rol van de zondagse dienst moeten zijn volgens u?

- is dit veranderd sinds corona?

- Is daar iets wat u nodig heeft, maar nu niet ontvangt?

Overig

Zijn er nog andere dingen wat u kwijt wilt?

Bijlage 5: Citaten 'overig'

Code	Tekstfragment
Voorgangers P.1.38 - overig	<i>"Het is niet alleen wij, maar het is ook de muziketeams, en het is een bepaalde dynamiek in de gemeente. Waarbij die lat zo ontzettend hoog ligt hier. Van de verwachtingen van wat een dienst is."</i>
Voorgangers p.2.79 - overig	<i>"Nou ze voelde zich dat ze zich ergens in moet voegen, waardoor ze zich beperkt voelde."</i>
Voorgangers p.1.89 - p.1.90 - overig	<i>"Nou, ik denk dat we in ieder geval wel zo'n beetje alles hebben gezegd Ja. Goed want ja, ik weet niet of dit, ik denk dat dit er ook een rol in speelt, uhm, dat je toch wel in de rol geplaatst wordt van je bent de dominee. En daar ligt best een hoge verwachting. En ik wil dat eigenlijk niet zijn. Ik noem mezelf niet dat ook niet, ik stel mezelf ook nergens voor als 'de dominee', ik ben gewoon [mijzelf]. Ik wil gewoon eigenlijk deel van de gemeente zijn." - p.1.89. "Hoe zou je dan wel je rol willen zien?"- interviewer "Ik heb zoiets van we zijn allemaal met elkaar, en ieder heeft een plek daarin gekregen door God. Die heeft ons bij elkaar gevoegd en dacht zoiets van dat is een goede samenstelling, dat gaat zorgen voor opbouw. En daar heb ik ook een onderdeel in, en dat is in ieder geval dingen uit de Bijbel naar voren brengen en duidelijk maken en aanreiken. Ook wel de rol om dingen in banen te leiden, dat moet iemand natuurlijk gewoon doen." - P.1.90</i>
Uitvoerenden - 2.p.1.100 - 2.p.1.103	<i>"Het is wel zo dat inderdaad bepaalde fouten daar schrik ik dan wel van ja. Dat is gewoon zo. Of daar hebben we het wel als eerste over als we elkaar spreken als band.(...) En het liefst denk ik niet dat we er helemaal bepaald door zijn. Maar het is wel het eerste wat we tijdens een evaluatie dan zeggen". - 2P1.100 "Maar blijkbaar leggen we het onszelf wel een beetje op." - 2.P2.101 "Ja ik denk het wel." - 2.P3.102 "Ja we hebben ooit wel audities ooit gehad, dan is er dus een bepaalde standaard." - 2.P1.103</i>
Uitvoerenden - 1.p3.132- 1.p3.136	<i>"Maar ik denk dat iedereen er erg toe geneigd is, ik in eerste instantie ook, dat je luistert en kijkt naar wat fysiek zichtbaar is, en dat je je mede bandgenoten kent op basis van hoe ze hun muziekinstrumenten spelen. Maar wat ik vreemd vind is dat ik hier in mijn ogen een grote verantwoordelijkheid krijg en dat niemand naar mijn geestelijk leven vraagt. Misschien speel ik wel gewoon een goede rol, en weet ik zelf niet eens wie God is. Maar hoe goed kennen we elkaar geestelijk? Hoe komen we uit onze week? Hoe staan we eigenlijk op het podium, los van dat we voor de dienst bidden?" - 1.p.3.132 "Denk je dat dat belangrijk is?"- 1.p.1.333 "Ja, dat denk ik zeker" 1.P3.134</i>

"Dus denk je dat wanneer jij een rot week achter de rug hebt, dat je dan beter niet op het podium kan staan?" - 1.P1.135

"Nou nee, maar ik denk wel dat je dat zou moeten bespreken en er zou voor moeten bidden." - 1.P3.136

Gemeenteleden
3.p.1.240 -
3.p.1.241

"Nou, ik vind dit wel... het is wel in verband met je onderzoek. Maar dit is wel nodig, meer van dit."

"En dan bedoel je deze groep?" - Interviewer

"Ja, meer gesprek. Hoe wil je kerk zijn? Die vraag. En ik denk dat je mensen, dat is in alle kerken en verschillende gemeenten staan mensen te wachten totdat dingen naar beneden komen van top-down. Terwijl ik denk van dit werkt, en gaan mensen zich veel meer verbinden aan de kerk. Dus dan moet je iedereen maar gaan interviewen. haha."

Bijlage 6: Het product

Inleiding:

Afgelopen jaar heb ik in opdracht van de voorgangers onderzocht, hoe de gemeente vanuit het concept van participatie de zondagsdienst kan verrijken.

Dit document is opgesteld voor de voorgangers en de uitvoerenden van de zondagsdienst. Dit document

heeft als doel jullie te informeren over het onderwerp van 'participatie' en 'liturgie'. Ook fungeert het als een handreiking om met elkaar in gesprek te gaan over deze onderwerpen en om met elkaar als 'uitvoerenden' na te denken welke impact dit heeft op het gemeente zijn en specifiek op de zondagsdiensten. Daarbij gaat het om zwart op wit de 'perfecte' liturgie te maken en het vast te timmeren, maar om met elkaar het wonder van het gemeente zijn en het samenkomen te ontdekken. Immers, het is aan jullie om met elkaar aan een liturgie vorm te geven.

Juist in deze turbulente tijd is het van belang om de vraag hoe we kerk zijn te stellen en te onderzoeken. Dit onderzoek geeft daar ook noodzaak aan.

Dit document is opgebouwd om eerst deze vraag van noodzaak aan te stippen. Vervolgens richt ik mij op de theorie om daarna naar de uitwerking te gaan. Ik wil benadrukken dat het in de kern van het gemeente-zijn niet gaat over welke onderdelen perse in een dienst verwerkt moeten zitten. Maar dat het gaat om het doel en fundament achter de structuren. Namelijk het onderhouden van de relatie met onze Trinitarische God. Dit document is tot stand gekomen uit het afstudeeronderzoek 'Alleen Samen'. Een afstudeeronderzoek van mijzelf, Esther Markusse, als onderdeel van de afronding van de opleiding HBO Theologie aan de Christelijke Hogeschool Ede.

Urgentie tot herbezinnen

De coronacrisis en de maatregelen hebben op iedereen impact gehad. Zo ook op de kerken. Het betekent dat de gemeente niet meer als geheel lijfelijk kon samenkomen, en dat doet voor veel mensen pijn. De diensten beleven via een livestream voelt toch anders dan in de zaal zitten vol gemeenteleden en God ontmoeten. Echter, ook al voor de coronacrisis lag er bij de voorgangers een vraagstuk over hoe de gemeente met elkaar kan participeren in het kerk zijn en hoe dit invulling te geven in de zondagsdienst. Het gaat daarbij om de vraag hoe de gemeente elkaar kan ontmoeten en hoe de gemeente met elkaar God kan ontmoeten.

De Kerk van de Nazarener heeft een bijzondere bestuursvorm, waarin de kerk niet zuiver episcopaal is, en ook niet volledig congregationalistisch. Dat betekent dat de kerk niet volledig bestuurd wordt vanuit de geestelijken, maar ook niet volledig vanuit de gemeenteleden zelf. Dit werkt ook door in de participatie van de dienst in de kerk. Waarin zowel leken (gemeenteleden) als geestelijken (voorgangers) een rol hebben (Handboek Kerk van de Nazarener 2017-2021, 2018, p. 10). Daarbij is het echter zo dat de kerntaken (én daarbij dus de eindverantwoordelijkheid) van een predikant zijn om o.a. te bidden, het Woord te prediken, en mensen te leiden op weg in heiliging (Handboek Kerk van de Nazarener 2017-2021, 2018, p. 173). Hierin is dus duidelijk een schuring voelbaar waarin leken ook een rol, maar ook zeggenschap hebben in de zondagsdiensten.

Gespreksvragen:

1. Wat is de impact van de coronamaatregelen geweest op onze gemeente?
2. Is de schuring voelbaar in onze kerk?

Ecclesiologische participatie

Aan de hand van twee theologen, Miroslav Volf en Thomas Noble zal ik kort uitleggen wat ecclesiologische (=kerkelijke) participatie nu precies is, hoe dat vorm wordt gegeven en wat de uitingen ervan zijn. Volf en Noble spreken beide over ecclesiologische participatie in de term van 'communion'. Hierin gaat het om de verbinding tussen mensen en de Triniteit. Beide zeggen dat in het eschaton (de eindtijd) er een on-geïnterrupteerd verbinding is met de Triniteit, maar dat we daar nu al naar kunnen streven en het kunnen ervaren. Het is het delen van het leven met elkaar en het hebben van diepe verbondenheid met elkaar. Men kan namelijk niet individueel kerk zijn volgens Volf en Noble. De kerk is volgens Volf daarom ook dé plek om deze 'communion', deze diepe verbintenis met elkaar, concreet te beleven. Hij geeft daarbij aan dat het 'intreden' in het geloof, in de gemeenschap al niet alleen kan worden beleefd. Men doet dit namelijk in het bijzijn van anderen en men spreekt uit wat andere mensen eerder ook hebben beleefd. Daarin is het geloof belijden een concrete vorm van 'communion' hebben. Volf geeft aan dat zodra men geloof belijdt, men in de tweevoudige 'communion' treedt. Een 'communion' met de Triniteit en een 'communion' met andere mensen. Omdat mensen hier op aarde in een gebroken wereld leven, gaat dat soms niet vanzelf en is er volgens Volf een wil of convenant daarvoor nodig. Beiden zeggen dat de sacramenten (avondmaal en doop) een belangrijk onderdeel, of misschien wel dé kern zijn van het onderhouden van de 'communion' en daarbij dus van de ecclesiologische participatie. In de sacramenten kan men de 'communion' met de Triniteit ervaren. Het is dus van belang om deze te blijven vieren want de sacramenten geven concrete uiting van de 'communion'.

Volgens Volf betekent dit voor de invulling van ecclesiologische participatie concreet dat iedereen ook gaven van de Geest heeft gekregen, zodat de diensten en het kerk-zijn samen, met elkaar wordt vormgegeven. Noble legt meer de nadruk op de relaties onderling en zegt dat missie ook een belangrijk concreet gevolg van ecclesiologische participatie is. Al met al komt ecclesiologische participatie tot uiting in het zijn van een tweevoudige 'communion' met mensen en met God.

Zowel Volf als Noble legt nadruk op de Heilige Geest als degene die de 'communion' bewerkstelligt. Dit is van belang om te beseffen omdat het hier gaat om iets dat niet gemaakt, gezien, of gemeten kan worden. 'Communion' is niet individualistisch, maar het moet wel vanuit een persoonlijke diepe spiritualiteit tot stand komen. En de sacramenten kunnen deze spiritualiteit bevorderen en geven tegelijkertijd concreet uiting aan 'communion'.

Gespreksvragen:

1. Volf geeft aan dat 'communion' onderhouden wordt door een persoonlijke diepe spiritualiteit. Hoe kunnen wij een cultuur vormgeven waarin een persoonlijke diepe spiritualiteit wordt onderhouden?
2. Hoe kunnen wij vormgeven aan cultuur waarin er een niet-individualistische levensstijl wordt geleefd?
3. Hoe wordt de tweevoudige 'communion' vormgegeven en hoe zouden we dat kunnen versterken?
4. Welke gave van de Geest zie je bij jezelf? Hoe kun/wil je dat inzetten in de gemeente?

Liturgie

Volgens Barnard, hoogleraar praktische theologie en liturgiewetenschap aan de Protestantse Theologische Universiteit stelt dat al het liturgische handelen volgt op Gods genade die hieraan voorafgaat. De eredienst is een dienst van God aan mensen, die de dienst van mensen aan God oproept, draagt en omvat (Barnard, 2018, p. 19). God geeft genade aan de mensen, en roept de mensen op om samen te komen. Dat is het startpunt voor Barnard, van waaruit de mensen weer een reactie aan God kunnen geven. Daarmee ontstaat er een dubbele beweging en ontmoeting: van God naar de mensen en andersom.

Van de Poll, evangelische theoloog, benoemt dat het leven van de liturgie zit in de ontmoeting tussen God en gemeente, en onderling met mensen. De structuur en orde van de liturgie is daarom ook daarvoor bedoeld zegt hij. In de vormen zit zelf geen leven (Van de Poll, 2009, p. 20). Aan 'liturgie' hangt hij de volgende definitie: 'Liturgie is de structurering en vormgeving van de samenkomst en de uitdrukking van het geloof van de gemeenschap. In de liturgie komt het levende geloof van de gemeente tot uiting.' (Van de Poll, 2009, p. 19). Liturgie is daarmee geen doel, maar eerder een middel om tot die ontmoeting te komen.

Een standaard liturgie is er nooit geweest binnen de kerken van de Nazarener. Elke plaatselijke kerk bepaalt zelf hoe zij de dienst invult naar aanleiding van eigen cultuur en omgeving. John Wesley, de grondlegger van de theologie van de Kerk van de Nazarener, benoemt dat structuren van belang zijn, maar het doel achter deze structuren is nog belangrijker dan de structuren zelf, want het doel achter de structuren is een ontmoeting met de Geest. De Geest werkt juist door de structuren heen zegt Wesley. Wesley benoemt de noodzaak van het samenkomen. En volgens hem moet men zich niet verzuimen tijdens de samenkomsten van aanbidding, zoals hij dat ziet, maar men moet elkaar blijven bemoedigen in geloof in liefde en goede werken. Omdat de aanbidding zo belangrijk is moeten die samenkomsten van aanbidding dus niet verzuimd worden volgens Wesley. Het gehele christelijke leven moet daaruit bestaan, en ook is aanbidding iets wat niet individueel gedaan kan worden. Aanbidding gaat ook veel verder dan hoe dat vaak in Nederlandse evangelische kerken tot stand komt, namelijk als een 'blokje' zingen. Door alles van de dienst heen moet namelijk aanbidding terug te zien zijn. Het gaat erom dat mensen hun eigen leven, als een levend offer, heilig en rechtvaardig aan God kunnen geven (romeinen 12:1), dat is de kern van Christelijke aanbidding (Barker, 2014, p. 98). Wat de structuren kunnen zijn, benoemt Wesley in een commentaar geschreven over Handelingen 2:42 en 2:46. Hij benoemt het Horen van het Woord, het zijn van een gemeenschap en alles delen met elkaar, ontvangen van het avondmaal en met elkaar bidden.

Dus liturgie is een middel om tot de kern van ontmoeting met God te komen. Het startpunt van de liturgie is de genade van God, zoals Barnard dat zegt. Vanuit daar kan er gereageerd worden op God in ontmoeting. Volgens Wesley is aanbidding het fundament van de dienst. Daarbij gaat het om een algehele levenshouding en dat het iets is wat samen wordt gedaan.

Liturgie is dus een middel om tot de kern van ontmoeting met God te komen. Het startpunt van de liturgie is

de genade van God, zoals Barnard dat zegt. Vanuit daar kan er gereageerd worden op God in ontmoeting. Volgens Wesley is aanbidding het fundament van de dienst. Daarbij gaat het om een algehele levenshouding en dat het iets is wat samen wordt gedaan.

Gespreksvragen:

1. De eredienst is een dienst van God aan mensen, die de dienst van mensen aan God oproept, draagt en omvat, zegt Barnard. Wat zou dit kunnen betekenen voor de zondagdienst?

2. Wesley zegt dat er een noodzaak ligt op het samenkomen. Met de coronamaatregelen 'mogen' er maar 30 mensen in de zaal zijn. Maar hoe kan dat toch worden vormgegeven?
3. Wesley zegt dat aanbidding, sociale aanbidding is en dat het verder gaat dan een paar liederen zingen. Hoe zou aanbidding volgens jullie naast het zingen nog meer kunnen worden vormgegeven?

Ecclesiologische participatie in de context van de KvdN Zaanstad

Wat heeft de gemeente zelf nodig? En hoe sluiten deze theorieën daarop aan?

Om zicht te krijgen op wat jullie gemeente zelf nodig heeft in ontmoeting met God en met gemeenteleden heb ik drie verschillende groepen geïnterviewd. De voorgangers, uitvoerenden (mensen die betrokken zijn bij de uitvoering van de diensten) en gemeenteleden. In deze paragraaf zal ik daarvan een samenvatting geven en de meest opmerkelijke resultaten weergeven.

Uit de resultaten van de interviews kan worden geconcludeerd dat alle drie de groepen de zondagdiensten zien als 'samenkomsten': het samen bij elkaar komen van de gemeente. De uitvoerenden leggen de nadruk bij het 'samenkomen' op aanbidding en/of samen voeding ontvangen. De gemeenteleden leggen weer de nadruk in het 'samenkomen' om de dienst daadwerkelijk samen met elkaar te beleven en vorm te geven. Daarnaast leggen zij de nadruk op het naar buiten stappen. Alle drie de groepen noemen dus dat de zondagdiensten er zijn om met elkaar samen te komen. Wanneer we dit betrekken op het concept ecclesiologische participatie, heeft het samenkomen in zichzelf niet gelijk een waarde. Want samenkomen zonder (juiste leer van) Jezus Christus heeft geen ecclesiologische betekenis, zoals Volf benoemd. Echter, wanneer men in 'communion' met elkaar is, zoals Volf en Noble benoemen, is het samenkomen van grote waarde en is dat een uiting van 'communion'.

In de antwoorden van de geïnterviewden groepen staat in het samenkomen de ontmoeting met God meer centraal dan de ontmoeting onderling. Echter, geven de gemeenteleden aan dat ze God onder andere ontmoeten in andere gemeenteleden. Zij geven aan dat juist die tweevoudige 'communion' van groot belang is zoals Volf dat benoemd. En zoals Noble ook aangeeft kan je, wanneer je in 'communion' bent, niet individualistisch leven en heb je elkaar nodig. De gemeenteleden geven aan, zoals ook in ontmoeting met God, dat ze de tweevoudige 'communion' nodig hebben. Maar dat ze op dit moment weinig ervaren. Ze verlangen en streven ernaar om ook contact met andere gemeenteleden te ervaren. Daarnaast geven ze aan dat ontmoeting met God wordt ervaren door de verschillende onderdelen van de dienst. Stilte en gebed worden vaker genoemd, zoals het open altaar. Enkele gemeenteleden benoemden dat in of rondom de samenkomsten er ook ruimte moet zijn voor het 'naar buiten treden' oftewel missie. Wesley benoemde dat missie ook een vorm van aanbidding is.

De uitvoerenden benoemden dat doordat zij bijdragen aan een ontmoeting met God ze kwaliteit moeten leveren. Anders zou er minder tot geen ontmoeting met God zijn. Er werd aangegeven door een uitvoerende dat het werd ervaren dat het meer gaat om de kwaliteit dan om de relatie met elkaar als uitvoerenden en met God. Vanuit de gedachte van ecclesiologische participatie en 'communion' is men al in verbinding met God wanneer men het geloof belijdt volgens Volf. Dat is een andere gedachte dan bij de uitvoerenden. Zij (lijken te) benoemen dat elke keer weer gezocht moet worden naar die verbinding. Echter wanneer men beseft dat men in 'communion' is, geeft dat een andere ontmoeting dan dat men God 'erbij' moet halen. Daarnaast ligt er een noodzaak de 'communion' met elkaar ook (goed) te onderhouden.

Gespreksvragen:

1. Hoe kunnen deze resultaten bijdragen aan het maken van een liturgie?
2. Ervaar je druk om kwaliteit te leveren? En wat betekent het voor jou om kwaliteit te leveren?
3. Hoe blijven we in ontmoeting met elkaar, als gemeente en als uitvoerenden en voer je je taak uit?

Aanbevelingen

Tot slot geef ik jullie een aantal aanbevelingen mee, waar jullie als voorgangers en uitvoerenden in gesprek over kunnen gaan en in gedachte kunnen meenemen in het vormgeven van een liturgie.

Een Wesleyaanse ecclesiologische participerende liturgie, hoe zou dat eruit kunnen zien? Uit literatuuronderzoek is gebleken dat de structuren van groot belang zijn en kunnen helpen in de ontmoeting met God. Hieronder zal ik een aantal onderdelen noemen die verwerkt kunnen worden in de dienst.

- Herinnering aan het geloof belijden. Door te starten met het benoemen (hardop zeggen) dat God (met Zijn Geest) 'hier' is en dat er 'communion' is met Hem en met elkaar. Er hoeft niet telkens opnieuw gezocht te worden naar die verbinding. De verbinding staat. Vanuit deze verbinding kan je elkaar ontmoeten. Je hoeft Hem niet 'erbij' te roepen. Op die manier ontstaat er een andere ontmoeting met God.
- Gebruik inclusief en eenvoudig taalgebruik richting de gemeente in de zaal en via de livestream. Ondanks dat de gemeente als geheel in fysieke vorm niet bij elkaar kan komen is de gemeente nog steeds gemeente met elkaar. Daarnaast is het van belang om de gemeente mee te nemen in woorden in wat er gedaan wordt.
- Het Woord: het geschreven Woord en het gehoorde Woord. Laat een gemeentelid, of misschien wel meerdere gemeenteleden, de schriftlezing doen. Op deze manier kan er samen worden gelezen.
- Bidden en stilte: Maak ruimte voor gezamenlijk gebed, door mensen de kans te geven hardop te bidden met de gehele gemeente of in kleine groepen. Zorg ook voor stilte zodat mensen persoonlijk kunnen bidden en de dienst kunnen overdenken, zoals bij het open altaar.
- Delen met elkaar (materieel en geestelijk) en maak ruimte voor ontmoeting tussen gemeenteleden: In materiële middelen kan er gedeeld worden door geld te geven aan de gemeente. Geestelijk kan er gedeeld worden door mensen die een getuigenis vertellen. En laat mensen in kleine groepen met elkaar spreken over de dienst, God, en hun eigen leven.
- Vieren van de sacramenten. Het avondmaal is een ontzettend belangrijk concept in ecclesiologische participatie. Geef het een centralere plek in de liturgie. Immers, ecclesiologische participatie betekent dat men met elkaar in 'communion' is. Het avondmaal geeft een concrete uiting aan die 'communion', en is een herinnering om telkens weer die 'communion' te verdiepen. Het geeft dus direct vorm aan ecclesiologische participatie. Zoek naar een vorm die de nadruk legt op persoonlijke spiritualiteit zonder dat het individualistisch wordt. Door bijvoorbeeld persoonlijk 'de wijn' te laten ontvangen en de gemeenteleden elkaar 'het brood' te laten geven en te ontvangen.
- Als gemeente met elkaar aanbidden. Aanbidding kan bijvoorbeeld door het zingen van een aantal liederen én/of in bepaalde symbolische handelingen.
- Liturgische onderdelen, zoals belijden, vergeven, zegen. Maak ruimte in de diensten voor het belijden van geloof, het vragen om, en geven van, vergeving aan elkaar en aan God en het

zegenen van elkaar. Op deze manier kunnen de diensten bijdragen aan het groeien in 'communion' en tegelijkertijd geeft het uiting eraan.

- Laat elke dienst aanzetten tot missie.
- Men kan niet in 'communion' zijn wanneer men niet oprecht naar elkaar is. Wees eerlijk, oprecht en kwetsbaar naar elkaar als gemeente; spreek verwachtingen uit en oefenen met elkaar in het verlagen van de kwaliteitsdruk. Dit geldt voor zowel de voorgangers als de gemeenteleden.

gespreksvragen:

- Hoe zouden deze aanbevelingen concreet tot stand kunnen komen in de gemeente?
- Hoe kunnen we, als uitvoerenden, bijdragen aan de invulling van 'communion' in de liturgie?
- Waar zou jij met jouw gaven aan kunnen bijdragen in de zondagdienst?

Het hele onderzoeksverslag is op te vragen via esther.markusse@gmail.com